

کتابشناسی ابن سینا^۱

مقدمه

شیخ الرئيس ابو علی حسین بن عبدالله سینا (۴۲۸-۳۷۰ هـ.ق) یکی از نوابغ عالم، بزرگترین حکیم مشایی و از علمای طراز اول جهان اسلام است. با آنکه نزدیک به هزار سال از وفات این دانشمند عالی مقام ایرانی می گذرد، هنوز برهان و الهیات شفا و اشارات وی کتاب درسی مراتب عالییه منطقی و فلسفه در حوزه های علمیه به شمار می رود. استناد به آرا و اقوال شیخ الرئيس در اختلافات و معضلات فلسفی، سنت رایج کتب و مباحثات عقلی محسوب می شود. فهم صحیح اقوال و دیدگاههای ابو علی مایه افتخار اساتید فلسفه است. بزرگترین حکمای جهان اسلام همچون محقق طوسی و صدر المتألهین شیرازی بر آثار او شرح و تعلیقه نگاشته اند. ابن سینا زبردست ترین شارح فلسفه ارسطویی است، و در این وادی صاحب ابتکارات و تقریرات نو و آثار منحصر به فردی است که در فلسفه یونانی سابقه نداشته است. نام بلند ابو علی سینا، همواره بر تارک فلسفه و حکمت می درخشد و با وجود عظمت دوروش فلسفی دیگر در جهان اسلام، بویژه حکمت متعالیه، هنوز فلسفه سینایی

۱. معارف، دوره نهم، شماره ۲، مرداد-آبان ۱۳۷۱، صفحه ۷۸-۱۱۰، فهرست آثار ابن سینا.

بر اهمیت خود باقی است.

پیچیدگی مسائل فلسفی از یک سو، و بویژه نثر خاص و سنگین شیخ‌الرئیس از سوی دیگر، فهم دقیق مراد شیخ را در گرو تتبع کافی در آثار مختلف او و تأمل در جوانب گوناگون آن قرار می‌دهد. گاه رساله کوچکی از او رافع مشکلی از عبارت شفاست و گاهی احتمالات مختلف بخشی از اشارات با رساله مستقلی از وی متعین می‌شود. تقریرات مختلف در مباحث عقلی از نهایت اهمیت برخوردار است و شیخ در آثار فراوان خود، از این شیوه نیکو بهره بسیار برده است. از آنجا که کتب مشارب فلسفی دیگر همچون حکمة الاشراق و خصوصاً اسفار، ناظر بر آراء شیخ است، اشراف بر آراء شیخ‌الرئیس در فهم دیدگاههای فلسفی ایشان مؤثر است.

۱- کتابشناسی های ابن سینا

کهن‌ترین مجموعه کتابشناختی مؤلفات ابن سینا سیرة الشیخ‌الرئیس (رساله سرگذشت) است که شاگرد و ندیم سراسر عمر وی، ابو عبید جوزجانی، نوشته است.^۱ ابن القفطی (۵۶۳-۶۴۶ هـ.ق) در اخبار العلماء باخبار الحکماء، ابن ابی اصیبعه (۶۶۸-۵۹۵ هـ.ق) در عیون الانباء فی طبقات الاطباء و شهرزوری (م ۴۸۹ هـ.ق) در نزهة الارواح و روضة الافراح، همگی اطلاعات خود را از رساله جوزجانی گرفته‌اند.

فهرست فنی آثار شیخ در قرن اخیر با کار خاورشناس معروف، بروکلیمان، آغاز می‌شود^۲ و با فهرست عثمان ارگین ادامه می‌یابد.^۳ مؤلفات ابن سینا، نوشته الاب جورج شحاته قنواتی، قدمی بلند در این وادی است.^۴ جامع‌ترین و دقیق‌ترین فهرستی که تاکنون از

۱. رساله سرگذشت (یا سیره) ابن سینا؛ متن و ترجمه فارسی، به اهتمام سعید نفیسی، انتشارات انجمن دوستداران کتاب، تهران ۱۳۳۲ هـ.ش.

سیرة شیخ‌الرئیس، متن و ترجمه انگلیسی:

Gohlman, Wiliam, E, **The life of Ibn Sina** (A Critical Edition and Annotated Translation); Albany, New York, State University of New York Press .1974 .

2. Brockelmann , **Geschichte der Arabischen Literatur**.

3. Ergin, Osman; 1, Ibni Sina bibliografyasi . 2, Ibni Sinanim eserleri. 3, Ibni Sinanin Sherh, Tahshiye ,talik, thtisor ve terceme edilen eserleri, dans Bügük.

۴. قنواتی، الاب جورج شحاته، مؤلفات ابن سینا، قاهره ۱۹۵۰ م.

آثار شیخ‌الرئیس منتشر شده است، فهرست نسخه‌های مصنفات ابن‌سینا تألیف آقای دکتر یحیی مهدوی است.^۱ اهمیت کار دکتر مهدوی تا آنجاست که هر متتبع آثار شیخ‌الرئیس به آن نیاز دارد. در فهرست دکتر مهدوی، تألیفات شیخ‌الرئیس به دو بخش اصلی تقسیم شده است: بخش اول، شامل آثار مسلم و نیز آثاری که نسبت آنها به شیخ محتمل است مجموعاً ۱۳۱ تألیف را در بر دارد. بخش دوم مشتمل است بر آثار مشکوک و آنچه نسبت آن به شیخ مسلماً باطل است، و یا جزئی است از مصنفات او که با نامی دیگر، به شکل رساله‌ای مستقل به شمار آمده است. در این بخش ۱۱۱ اثر آورده شده است. فهرست دکتر مهدوی بر اساس مشهورترین نام کتب و رسایل، به ترتیب حروف الفبا مرتب شده است و دیگر نامهای تألیف پس از نام مشهور آورده شده است. در این فهرست اشاراتی کلی به محتوای هر کتاب، چند سطر از ابتدا و انتهای تألیف، بیان دقیق تقسیمات کتاب یا رساله و مشخصات کامل نسخ رساله در کتابخانه‌های مختلف جهان ارائه شده است و بی‌شک مؤلف آن در این راه متحمل رنجی گران شده است. در مرحله بعد، مؤلف به مشخصات چاپهای مختلف کتاب یا رساله و نیز ترجمه‌ها، تلخیصها، شروح و حواشی کتاب یا رساله می‌پردازد. امتیاز بزرگ این کتاب دقتی است که در شناخت آثار صحیح‌الانتساب از آثار منحول و مشکوک و یارسائلی که در واقع بخشی از آثار مفصل شیخ است به کار رفته است.^۲

۱. مهدوی، یحیی، فهرست نسخه‌های مصنفات ابن‌سینا، تهران ۱۳۳۳ هـ ش، انتشارات دانشگاه تهران، شماره ۲۰۶، ۴۳۳ صفحه.

۲. به مناسبت هزاره ابن‌سینا (با احتساب تولد وی به سال شمسی)، از آقای کامران فانی کتابشناس محقق «فهرست آثار ابن‌سینا» در ۴ صفحه در شماره اول از سال اول مجله نشر دانش (آذر و دی ۱۳۵۹ هـ ش)، در دو بخش عربی و فارسی به ترتیب حروف الفبا به چاپ رسیده است. در این فهرست مجموعاً ۱۰۸ کتاب و رساله معرفی شده است. در فهرست یاد شده توجه به نکات ذیل ضروری است: ۱. متون اصلی آثار شیخ از ترجمه‌ها جدا نشده است. گاهی ترجمه‌رسانان بوعلی به جای رسائلی وی معرفی شده است. به عنوان نمونه رجوع کنید به شماره ۲۷، تحت عنوان الرسائل و شماره ۲۸، تحت عنوان پنج رساله، که در آن بجز رساله اول و پنجم، بقیه رسائل، ترجمه آثار بوعلی است. بعلاوه ترجمه دیگران از آثار شیخ می‌باید به عنوان ضمیمه آثار او آورده شود نه در ضمن آن. ۲. چاپهای متعدد و متفاوت کتب بوعلی با شماره‌های مختلف معرفی شده است. مثلاً قانون در طی ۷ شماره، اشارات در طی ۶ شماره، الارجوزة فی الطب در طی ۳ شماره، نجات در طی ۳ شماره، دانشنامه علائی در ۳ شماره و شفا در ۱۸ شماره (به اعتبار هر جزء

۲- بایسته‌های مجموعه آثار ابن سینا

با وجود برگزاری هزاره تولد ابن سینا در ایران و انتشار بخش مهمی از آثار شیخ‌الرئیس به این مناسبت در ایران و مصر،^۱ هنوز تمامی آثار ابن سینا به طبع نرسیده است. با آنکه تمامی آثار اصلی شیخ^۲ منتشر شده است، اما دقت در آنها نشان می‌دهد که اکثر آنها محتاج تصحیح دقیق و تتبعی دوباره است. بعضی از رسائل چاپ شده، از نسخ خطی به مراتب اشتباه بیشتری دارند.^۳ عظیم‌ترین اثر ابن سینا یعنی دائرةالمعارف شفا نیازمند تصحیحی مجدد متناسب با عظمت محتوای خود است. در تحقیق و تصحیح آثار شیخ‌الرئیس، هموطنان وی سهم اصلی ندارند، و محققین مصری در این عرصه پیشترند، هر چند بسیاری، تصحیحاتشان فاقد دقت لازم بوده است. در این میان، دقیق‌ترین تصحیح

→

منتشر شده (معرفی شده است. ۳. به چاپهای مختلف هر رساله اشاره‌ای نشده است، و بجز چند کتاب اصلی شیخ، در اغلب قریب به اتفاق موارد، مشخصات یک چاپ تنها ذکر شده است. ۴. فهرست ایشان، جامع همه آثار منتشر شده تا زمان نگارش (۱۳۵۹ هـ ش) نیست. در این فهرست مشخصات تنها ۳۰ تالیف ابن سینا و ۸ مجموعه رساله منتشر شده وی آمده است. لذا اینکه در دائرةالمعارف شفیع، ج ۱، ص ۳۲۸ با استناد به این مقاله عدد مصنفات چاپ شده شیخ را ۱۰۸ دانسته اند نیز خطاست. ۵. مناسب بود مجموعه‌های منتشر شده از رسائل شیخ جداگانه آورده می‌شد و یکایک رسائل نیز معرفی می‌شد. اگر چه محتوای اغلب مجموعه‌ها ذکر شده است، اما بعضی نیز به اجمال و ذکر نمونه اکتفاء شده است، مانند شماره ۲۳ و ۲۵. ۶. رسائل مشکوک از رسائل مسلم و محتمل الانتساب تفکیک نشده است. در این فهرست، نام رسائلی که قطعاً انتساب آنها به شیخ صحیح نیست دیده می‌شود، مانند شماره ۲۹ تحت عنوان مجموعه ابن سینا الکبری فی العلوم الروحانیة. مناسب بود رسائل مشکوک به شکل جداگانه ذکر شود. ۷. آوردن کتبی مانند رساله سرگذشت از جوزجانی در ضمن آثار ابن سینا صحیح نیست. (ر. ک. شماره ۲۸). ۸. گردآورنده محترم به ذکر ترجمه آثار به جای خود آثار، اکتفا نکرده است. در فهرست ایشان، شرح آثار بوعلی نیز آورده شده است، مانند شماره ۱۰۲. ۹. بعضی از اسامی ضبط دقیق ندارند. مثلاً شماره ۶۹ تحت عنوان مقالات فی النفس آورده شده است، ولی نام صحیح آن مبحث عن القوی النفسانیة او کتاب فی النفس علی سنة الاختصار و مقتضی طریقه المنطقیین است. همچنین شماره ۶۲ در فهرست ایشان، با عنوان معیار العقول آمده است، که عبارت فی جرائع از آن جا افتاده است. ۱۰. عدم دقت در موارد دیگر نیز مشاهده می‌شود. به عنوان نمونه در فهرست ایشان آمده است که کتاب جامع البدایع حاوی ۱۸ رساله از ابن سیناست و حال آنکه در این مجموعه، تنها ۱۱ رساله از شیخ است و باقی رسائل از دیگران است. در پایان معترفیم که الفضل لمن تقدم. سعی ایشان مشکور باد.

۱. انجمن آثار ملی، در سالهای حدود ۱۳۳۰ تا ۱۳۳۳ هـ ش، اقدام به انتشار تعداد قابل ملاحظه‌ای از رسائل و کتب فارسی منسوب به شیخ کرد. مجموعه عظیم شفا نیز در قاهره به همین مناسبت انتشار یافت (از ۱۹۵۲ م).

۲. آثار اصلی شیخ عبارتند از الشفا، النجات، الاشارات و التنبیها، القانون، و مهمترین اثر فارسی شیخ دانشنامه علانی است.

۳. به عنوان نمونه نگاه کنید به مجموعه رسائل، چاپ حیدرآباد، ۱۳۵۳ ق، همچنین رسائل چاپ استانبول، ۱۹۵۳ م.

ارائه شده از مؤلفات شیخ را در المباحثات می توان دید.^۱

اهمیت مؤلفات ابن سینا انتشار مجموعه آثار وی را ضروری می سازد. در چنین مجموعه ای، رعایت نکات زیر پیشنهاد می شود: الف) کلیه مجلدات به زبان عربی یعنی زبان اصلی منتشر می شود و یک جلد به آثار فارسی شیخ اختصاص می یابد. ب) کلیه آثار، بدون شرح و حواشی دیگر علما چاپ می شود. ج) تصحیح دوباره و تجدید نظر در تحقیقات گذشته امری الزامی است که زیر نظر یک سر ویراستار علمی و با اشراف یک شورای علمی حاصل می شود. د) مجلدات مجموعه آثار بر اساس موضوع تنظیم می شود و چنین موضوعاتی را در بر دارد: دائرة المعارف (منظور از دائرة المعارف آن دسته از کتب ابن سیناست که شامل منطق، ریاضیات، طبیعیات و الهیات و یا حداقل دو بخش از این چهار قسمت است.)؛ منطق؛ طبیعیات؛ ریاضیات؛ الهیات؛ علم النفس (نظر به اهمیت آن، جدا از دیگر بخشهای الهیات آورده ایم.)؛ حکمت عملی؛ تفسیر؛ طب؛ کیمیا؛ لغت؛ مکاتبات و مراسلات؛ و اشعار. ه) فهرس فنی، بویژه فهرست الفبایی اصطلاحات و موضوعات علمی و دیگر فهرس فنی آخرین جلد مجموعه را تشکیل می دهد؛ و) مطالب رسائل متفرقه شیخ با هم تطبیق شود؛ ز) مقایسه و تطبیق بین آراء شیخ و فلاسفه پیشین بویژه حکمای یونان توسط شورایی علمی انجام گیرد.

نگاهی به مجموعه آثار فلاسفه بزرگ غرب، اعم از فلاسفه یونان، حکمای قرون وسطی و فلاسفه جدید،^۲ و نیز ترجمه بعضی از این آثار به فارسی، مانند مجموعه

۱. المباحثات، تحقیق و تعلیق، محسن بیدارفر، انتشارات بیدار، قم ۱۳۷۱ ش.

۲. برای نمونه، مجموعه کامل آثار ارسطو به زبان یونانی:

Aristotelis Opera, I. Bekker and others, eds., 5 vols (Berlin, 1831-1870)

مجموعه کامل آثار ارسطو به زبان انگلیسی:

The works of Aristotle, Translated into English, W.D. Ross, ed., 12 vols. (Oxford, 1908 - 1952)

مجموعه آثار دکارت به زبان آلمانی:

Kants Werke, 10 vols., Ernst Cassirer, ed. Berlin, 1912 - 1922.

مجموع آثار دکارت به زبان فرانسوی:

Oeuvres de Descartes, Charles Adam and Paul Tannery, eds., 12 vols., (Paris, 1897 - 1910:

Index general, Paris, 1913)

آنها نسبت به آثار فلاسفه خود چه کرده اند و ما نسبت به آثار حکمای خود چه کرده ایم؟

آثار افلاطون و مجموعه آثار افلوپین^۱ و همچنین کار به یاد ماندنی هانری کربن در انتشار مجموعه مصنفات شیخ اشراق^۲، همواره این آرزو را در دل هر طالب حکمت اسلامی می‌پروراند که روزی شاهد انتشار مجموعه آثار حکمای بزرگ اسلامی باروش و اسلوب علمی باشد. بی‌شک اولین قدم در راه تکیه بر فرهنگ خودی، ارائه روشمندانانه آثار اصیل علمای طراز اول به عنوان ذخائر ملی است. آیا وقت عمل به این مهم فرا نرسیده است؟

۳- فهرست آثار ابن سینا

این مقاله در دو بخش تنظیم شده است: بخش اول فهرست آثار منتشر شده شیخ است و بخش دوم فهرست آثار مخطوط و صحیح‌الانتساب شیخ که هنوز به طبع نرسیده است. بخش اول نیز شامل سه فصل است: فصل اول مجموعه‌های منتشر شده از رسائل شیخ را در بر دارد؛ در فصل دوم آثار منتشر شده از شیخ آورده شده است و در فصل سوم به آثار مشکوک منتشر شده اشاره کرده‌ایم.

در تمامی بخشها و فصول، به استثنای فصل مجموعه‌ها که ترتیب زمان نشر را رعایت کرده‌ایم، فهرست مؤلفات، به ترتیب الفبایی و براساس مشهورترین نام کتاب یا رساله تنظیم شده است. البته به نامهای دیگر مؤلفات نیز اشاره کرده‌ایم. در تمییز اثر مشکوک از مسلم‌الانتساب، و مشخصات آثار منتشر شده شیخ قبل از ۱۳۳۳ هـ.ش، بویژه در اروپا، و نیز تعیین مشهورترین نام تألیف در آثاری که چند نام دارند، پژوهش گسترده دکتر یحیی مهدوی را اساس قرار دادیم.^۳ مشخصات آثار منتشر شده از شیخ در سالهای پس از ۱۳۳۳ هـ.ش، در این مقاله، تکمله‌ای است بر کتاب

۱. دوره کامل آثار افلاطون، در ۴ مجلد، ۱۳۵۷ ش، دوره کامل آثار افلوپین، در دو مجلد، ۱۳۶۶ ش. هر دو ترجمه محمد حسن لطفی، تهران، انتشارات خوارزمی.

آیا مجموعه آثار یا دست کم آثار اصلی حکمای بزرگ اسلامی، را به زبان فارسی ترجمه کرده‌ایم؟

۲. مجموعه مصنفات شیخ اشراق، در ۳ مجلد، به تصحیح و مقدمه کربن (جلد سوم به اهتمام سید حسین نصر) تهران، انجمن فلسفه ایران، ۱۳۵۵ ش.

۳. علاوه بر نسخ مختلف آثار منتشر شده شیخ و کتاب فهرست نسخه‌های مصنفات ابن سینا به کلیه منابع موجود در این زمینه مراجعه کرده‌ام که نامشان در ضمن نقل قولهایی که از ایشان شده است خواهد آمد.

یاد شده. پس از ذکر عنوان، به مشخصات چاپهای مختلف به ترتیب زمانی، زمان نشر، مکان نشر، محقق، ناشر و مجموعه‌ای که رساله در ضمن آن منتشر شده است، اشاره کرده‌ایم. مراد از چاپ در این مقاله، اعم از چاپ سنگی است، هر چند موارد چاپ سنگی بسیار اندک است. چاپهای حروفی نیز اعم از طبعهای محقق و مصحح و غیر آن است. در مورد آثار مشکوک منتشر شده، علاوه بر مشخصات یاد شده، دلایل عدم صحت انتساب نیز ذکر شده است. در معرفی آثار مخطوط، از ذکر مشخصات نسخ پرهیز کرده‌ایم و تنها آثار مسلم‌الانتساب را در این بخش آورده‌ایم. آن دسته از آثار شیخ را که در خارج از ایران به طبع رسیده است و در ایران تجدید چاپ نشده است، با علامت (*) مشخص کرده‌ایم. تفکیک آثار منتشر شده در ایران از آثار طبع شده در خارج از ایران از آن روست که صاحب همتی در نخستین گام به تجدید چاپ آثار منتشر شده شیخ، در خارج از ایران، اقدام کند. ذکر این نکته لازم است که در این فهرست به ترجمه، تلخیص، شرح و تعلیقه بر آثار شیخ هیچ اشاره‌ای نشده است. هدف اصلی فهرست متون اصلی تألیفات ابن سیناست. در فصل اول مشخصات دوازده مجموعه منتشر شده از رسائل شیخ خواهد آمد. فصل دوم حاوی مشخصات ۶۹ کتاب یا رساله معتبر منتشر شده از آثار شیخ‌الرئیس است. فصل سوم مشتمل بر ۱۹ رساله مشکوک است که به نام ابن سینا منتشر شده است. در بخش دوم ۶۶ رساله معتبر مخطوط شیخ که هنوز مطلقاً طبع نشده است معرفی می‌شود. با افزودن ۶۹ اثر معتبر منتشر شده بر ۶۶ اثر مخطوط معتبر، عدد ۱۳۵ به دست می‌آید که چهار اثر بیش از تعداد آثاری است که دکتر مهدوی به دست داده است. این تفاوت به سبب آن است که چهار اثر شیخ‌الرئیس را هم در بخش مخطوط و هم در بخش آثار منتشر شده ذکر کرده‌ایم، چرا که بخشی از آنها چاپ شده و بخشی دیگر هنوز مخطوط است. این آثار عبارتند از:

۱. اجوبة الشيخ الرئيس لابی سعید ابی الخیر؛ ۲. تفسیر بعض سور القرآن؛ ۳. الرقع؛
۴. الحکمة العروضية.

اگرچه در زمینه آثار منتشر شده ابن سینا، تحقیقاتی در بعضی از نشریات و نیز دائرةالمعارفها انجام گرفته است، اما توجه به بعضی کاستیها و نیز آثار جدیدالانتشار

شیخ لزوم تحقیقی مجدد در این زمینه را نشان می‌دهد.^۱ تحقیقی که بیشک بر پژوهشهای گذشته استوار است. تذکر کاستیها و خطاهای نگارنده سبب مزید امتنان است.^۲

۱. آثار منتشر شده ابن سینا

۱-۱. مجموعه‌های منتشر شده از رسائل شیخ الرئيس

به طور کلی ۱۲ مجموعه از رسائل شیخ منتشر شده است. مراد ما از مجموعه کتابی است که حاوی حداقل متن اصلی سه رساله منسوب به ابن سینا باشد. این فصل را به ترتیب تاریخ انتشار تنظیم کرده‌ایم. در فصول آتی به کرات به این مجموعه‌ها استناد خواهیم کرد. در این فصل نام رسائل و تعداد آنها را آنچنانکه گرد آورندگان مجموعه‌ها ذکر کرده‌اند آورده‌ایم و از اشاره به نام مشهور یا دیگر نامهای رساله‌ها پرهیز کرده‌ایم. این مشخصات را به دو فصل آتی موکول نموده‌ایم.

۱. رسائل عرفانی ابن سینا. گردآوری همراه با ترجمه آزاد فرانسوی، م. ا. ف. مهران از ۱۸۸۹ تا ۱۸۹۹ م، لندن، در چهار جزء. این مجموعه شامل رسائل زیر است:

۱. بادقت در بخش اول این مقاله و مقایسه آن با فهرست آثار منتشر شده از شیخ در جلد چهارم دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ص ۸-۶ (تهران ۱۳۷۰)، در می‌یابیم که فهرست آقای دکتر شرف الدین خراسانی (شرف) کامل نیست. در مجموع ایشان به ۴۵ کتاب یا رساله منتشر شده از تالیفات شیخ اشاره کرده‌اند که در بین آنها حداقل نام ۶ رساله مشکوک به نامهای کنوز المغربین، جرثقیل، مسائل عن احوال الروح، القوی الانسانية و ادراکاتها، فوائد و نکت و فی معرفة النفس الناطقة و احوالها به چشم می‌خورد.

مشخصات حداقل سی رساله منتشر شده از شیخ در دائرة المعارف بزرگ اسلامی نیامده است با اینکه آقای دکتر شرف نوشته‌اند: «ما در اینجا تنها نوشته‌های چاپ شده و ترجمه شده به زبانهای دیگر را ذکر می‌کنیم.» به عنوان نمونه به برخی از آنها اشاره می‌کنیم: ۱. ارجوزة فی المجربات؛ ۲. ارجوزة فی علم المنطق؛ ۳. اسباب حدوث الحروف؛ ۴. تعقیب الموضوع الجدلی؛ ۵. المجمل من الادلة المحققة لبقاء نفس الناطقة؛ ۶. الخطبة التوحیدية؛ ۷. رساله بعض الافاضل...؛ ۸. آالات الرصدیه؛ ۹. اکثر اجوبة الشيخ الرئيس ابی علی سینا الی ابی سعید بن ابی الخیر؛ ۱۰. ماهیه الحزن؛ ۱۱. الحکمة العروضية (بخشهای شعر و اخلاق)؛ ۱۲. رقع شیخ و...

بعلاوه مشخصات طبعهای متفاوت هر رساله نیز استقصای کامل نشده است که با توجه به محدودیت‌های یک دائرة المعارف قابل اغماض است. به نام اصلی رساله و نامهای مشابه آن نیز اشاره ای نرفته است. با این همه، مقاله ابن سینا در دائرة المعارف یاد شده کاری ماندنی است. سعی محققین دائرة المعارف بزرگ اسلامی مشکور باد.

۲. با تشکر از یاری آقای مرتضی کریمی نیا در تنظیم مقاله.

۱. رساله حی بن یقظان؛ ۲. الانماط الثلاثة من الاشارات والتنبيهات؛ ۳. رساله الطير؛
۴. رساله فی ماهیه العشق؛ ۵. رساله فی ماهیه الصلوة؛ ۶. رساله فی معنی الزیارة؛ ۷. رساله
فی رفع الغم من الموت؛ ۸. رساله القدر.

۲. تسع رسائل فی الحکمة والطبیعیات. قسطنطنیه ۱۲۹۸ هـ. ق (تجدید چاپ
در هند، ۱۳۱۸ هـ. ق؛ تجدید چاپ در قاهره، ۱۳۲۶ هـ. ق). این مجموعه مشتمل بر
شرح حال ابن سینا و قصیده عینیّه منقول از ابن خلکان و ۹ رساله دیگر منسوب به
شیخ است که عبارتند از: ۱. عیون الحکمة (طبیعیات)؛ ۲. جوهر الاجرام السماویة؛
۳. القوى الانسانية و ادراکاتها؛ ۴. الحدود؛ ۵. تقاسیم الحکمة؛ ۶. اثبات النبوات و
تأویل رموزهم؛ ۷. النیروزیة؛ ۸. العهد؛ ۹. الاخلاق؛ ۱۰. قصة سلامان و ابسال
(ترجمة حنین بن اسحاق من اللغة اليونانية). رساله اخیر در طبع هند و قاهره حذف شده
است.

۳. [الرسائل]. مجموعه ۱۴ رساله ابن سینا در حاشیه شرح الهدایة الاثریة،
صدر المتألهین شیرازی، تهران، چاپ سنگی ۱۳۱۳ هـ. ق. این مجموعه به خط میرزا
عبدالکریم شریف شیرازی و شامل رسائل زیر است: ۱. اسئلة الشيخ ابی سعید بن ابی الخیر
عن الشيخ الرئيس مع اجوبتها؛ ۲. تفسیر آیه الدخان؛ ۳. تفسیر سورة التوحید؛ ۴. تفسیر
سورة الفلق؛ ۵. تفسیر سورة الناس؛ ۶. اسئلة بهمنیار عن الشيخ مع اجوبتها؛ ۷. اسئلة
عن الشيخ مع اجوبتها؛ ۸. رساله معرفة الاشياء؛ ۹. رساله فی سر القدر فی جواب سؤال
بعض الناس؛ ۱۰. رساله فی الاخلاق؛ ۱۱. رساله فی العهد؛ ۱۲. رساله فی القوى الانسانية؛
۱۳. رساله فی السحر و الطلسمات و غیرهما و بیان حقیقة کل واحد منها؛ ۱۴. مسائل اربعة
فی امر المعاد.

۴. مجموعه الرسائل. قاهره ۱۳۲۸ هـ. ق. این مجموعه محتوی چند رساله،
از جمله ۷ رساله از ابن سیناست: ۱. الاخلاق؛ ۲. العهد؛ ۳. القوى الانسانية و ادراکاتها؛
۴. اقسام العلوم العقلیة؛ ۵. سر القدر؛ ۶. المبدأ و المعاد (۴ مسأله)؛ ۷. بیان جوهر النفیس
(جوهر الاجرام السماویة).

۵. جامع البدایع. قاهره ۱۳۳۵ هـ. ق. این مجموعه شامل رساله های زیر است:

١. فى الصلوة؛ ٢. تفسير الصمدية؛ ٣. تفسير المعوذتين؛ ٤. كيفية الزيارة؛ ٥. رفع الغم من الموت؛ ٦. القضاء والقدر؛ ٧. العشق؛ ٨. حى بن يقظان؛ ٩. الطير؛ ١٠. اجوبة على مسائل ابو الريحان البيرونى؛ ١١. علة قيام الارض فى وسط السماء.
٦. مجموعة رسائل الشيخ الرئيس. به كوشش عبدالله بن احمد العلوى، حيدر آباد دكن، ١٣٥٣هـ.ق. اين مجموعه شامل رسائل زير است: ١. الفعل والانفعال (الفيض الالهى)؛ ٢. العرشية (حقائق علم التوحيد)؛ ٣. تحصيل السعادة؛ فى الموسيقى؛ ٥. فى الحث على الذكر؛ ٧. سر القدر؛ ٨. اسباب الرعد والبرق.
٧. كنوز الفوائد. تأليف ملاعباسعلى كيوان قزوينى، طهران ١٣٠٨ ش، چاپ سنگى. در اين كتاب ٥ رساله عربى و دور رساله فارسى آمده است. از جمله ٣ رساله ذيل از شيخ الرئيس: ص ١٧١-١٥٦. ١. تفسير فواتح السور؛ ٢. كلام فى الخلوة والحث على تصفية الباطن؛ ٣. سؤالات عشر.
٨. بيوك ترك فيلوزوف و طب استادى ابن سينا شخصيتى و اثر لرى حقنده تدقيق. به خط لاتينى استانبول ١٩٣٧، متن عربى همراه با ترجمه تركى سه رساله ذيل آمده است: ١. حى بن يقظان؛ ٢. كتب الشيخ الرئيس ابو على سينار رحمه الله الى الشريف ابى الحسين على بن ابى الحسين (مقالة تشتمل على احكام الادوية القلبية)؛ ٣. رساله فى ماهية الحزن و اسبابه.
٩. ارسطو عند العرب. ج ١، عبدالرحمن بدوى، قاهره ١٩٤٧م. شامل آثارى از ابن سينا به شرح ذيل: الف. بخشهاى از كتاب الانصاف (١). شرح مقالة اللام من كتاب مابعد الطبيعة لارسطو؛ ٢. تفسير كتاب اثولوجيا؛ ٣. التعليقات على حواشى كتاب النفس لارسطو)؛ ب. قسمت اعظم كتاب المباحث؛ ج. رساله العهد؛ د. اختلاف الناس فى امر النفس و امر العقل.
١٠. احوال النفس او المعاد الا صغر و ثلاث رسائل آخر. به كوشش دكتور احمد فؤاد الاهوانى، قاهره ١٩٥٢. كتاب حاضر شامل رسائل زير است: ١. النفس على طريقة الدليل والبرهان؛ ٢. مبحث عن قوى النفسانية؛ ٣. معرفة النفس الناطقة و احوالها؛ ٤. رساله فى الكلام على النفس الناطقة.

۱۱. رسائل ابن سینا. به اهتمام حلمی ضیاء اولکن، استانبول ۱۹۵۳م. دانشکده ادبیات دانشگاه استانبول. این رسائل در سه جلد طبع شده است. جلد اول شامل دورساله است: ۱. عیون الحکمة؛ ۲. رساله فی رد ابی الفرج بن طیب. جلد دوم شامل دوازده رساله است: ۱. جواب ست عشره مسأله لابی ریحان؛ ۲. اجوبة مسائل سأل عنها ابوریحان؛ ۳. مکاتبة لابی علی سینا فی جواب ابی سعید ابی الخیر؛ ۴. رساله فی الاتفاء مما نسب الیه فی الخطب؛ ۵. خمسة رقع کتبها الشیخ الرئيس؛ ۶. رساله فی ابطال احکام النجوم؛ ۷. مسائل عن احوال الروح (الجواب لابن مسکویه)؛ ۸. المعاودة فی امر النفس؛ ۹. اجوبة عن عشر مسائل؛ ۱۰. کتاب الفرق بین الروح والنفس وقوی النفس و ماهیة النفس (لقسطابن لوقا)؛ ۱۱. رساله فی النفس وبقائها و معادها؛ ۱۲. رساله لبعض المتکلمین الی الشیخ فاجابهم. جلد سوم شامل رساله فی ماهیة العشق است.

۱۲. رسائل ابن سینا. انتشارات بیدار، قم ۱۴۰۰هـ.ق. این مجموعه شامل ۲۴ رساله است: ۱. عیون الحکمة؛ ۲. الحدود؛ ۳. حی بن یقظان؛ ۴. هدیه الرئيس للامیر فی القوی النفسانیة؛ ۵. الفعل والانفعال؛ ۶. اسباب الرعد؛ ۷. سر القدر؛ ۸. العرشیة فی التوحید؛ ۹. السعادة و ذکر الحجج علی جوهریة النفس؛ ۱۰. الحث علی الذکر؛ ۱۱. الموسیقی؛ ۱۲. ماهیة الصلوة؛ ۱۳. تفسیر سورة التوحید؛ ۱۴. تفسیر سورة الفلق؛ ۱۵. تفسیر سورة الناس؛ ۱۶. سبب اجابة الدعاء و کیفیة الزیارة؛ ۱۷. الشفاء من خوف الموت؛ ۱۸. القضاء والقدر (مناظره الشیخ مع القدری)؛ ۱۹. العشق؛ ۲۰. الطیر؛ ۲۱. الاجوبة عن مسائل ابی الریحان البیرونی؛ ۲۲. علة قیام الارض وسط السماء؛ ۲۳. رساله بعض الافاضل الی علماء مدینة السلام؛ ۲۴. اعتراضات ابی ریحان علی اجوبة ابن سینا و اجوبة ابی عبدالله المعصومی.^۱

۱. اگر چه تمامی رسائل این مجموعه، تجدید چاپ تک نگاریها یا مجموعه های سابق (مانند مجموعه طبع حیدرآباد دکن) است، اما همین تجدید چاپ تحقیقات دیگران در ایران، قدم مقدماتی انتشار مجموعه آثار شیخ الرئيس است. ناشر محترم در بسیاری از رسائل این مجموعه، به مشخصات تصحیح و چاپی که به تجدید آن اقدام نموده، اشاره نکرده است، که امید است این نقیصه در تجدید چاپ این مجموعه بر طرف گردد. همان گونه که در مقدمه جلد اول رسائل آمده است، این مجموعه جلد دومی نیز خواهد داشت که با گذشت ۱۳ سال هنوز طبع نشده است.

۱-۲. فهرست آثار منتشر شده شیخ الرئيس

در این فصل مجموعاً به ۶۹ کتاب یا رساله معتبر از شیخ الرئيس اشاره می‌شود. مراد از معتبر آثار مسلم و نیز تألیفاتی است که نسبت آنها به شیخ محتمل است.

* ۱. الآلات الرصدية (الطريق الذي آثره على سائر الطرق...). همراه با شرح و

ترجمه آلمانی، ۱۹۲۷م، ویدمن.^۱

* ۲. ابطال احكام النجوم (فی الرد علی منجمین، رساله فی ابطال احكام النجوم).

استانبول ۱۹۵۳م؛ رسائل جلد ۲، ص ۴۹ تا ۶۷.

* ۳. اثبات النبوة (فی ازالة الشكوك فی النبوة وتأویل رموزهم و امثالهم، فی النبوة).

الف. قسطنطنیه ۱۲۹۸هـ. ق (تجدید چاپ در هند ۱۳۱۸هـ. ق قاهره ۱۳۲۶ق) تسع

رسائل؛ ب. بیروت ۱۹۶۸م، تحقیق و تقدیم: میشل مرموره، دار النهار للنشر.

۴. اجوبة الشيخ الرئيس ابی علی سینا الی ابی سعید بن ابی الخیر. در مجموعه‌ها و نسخ

آثار شیخ الرئيس، سؤالات شیخ ابوسعید ابوالخیر از شیخ الرئيس و جوابهای شیخ به آنها به‌طور متفرق ثبت شده است. تعداد این سؤالات و جوابها به ده می‌رسد. نیمی از این پرسش و پاسخها هنوز مخطوط است.

۴-۱. حصول علم و حکمة. الف. نامه دانشوران ناصری، جلد ۱، ص ۷۲. تهران

۱۲۹۶هـ. ق؛ ب. مقدمه نجات، به کوشش محی‌الدین صبری‌الکردی، ص ۱۱ تا ۱۵، قاهره

۱۳۳۱هـ. ق؛ ج. رسائل ابن سینا، جلد ۲، ص ۳۷ تا ۳۹ به نام مکتوب ابی سعید الی الشیخ و

جوابه، استانبول ۱۹۵۳م.

۴-۲. سبب اجابة الدعاء و كيفية الزيارة و تأثیرها (اجابة الدعوات، الزيارة،

كيفية الزيارة، معنی الزيارة). الف. رسائل، مهرن، لیدن ۱۸۹۴م؛ ب. حاشیه

شرح الهدایة الاثیریة، چاپ سنگی، تهران ۱۳۱۳هـ. ق؛ ج. جامع البدایع، قاهره

۱۳۳۵هـ. ق؛ د. رسائل، بیدار، قم ۱۴۰۰هـ. ق. رساله شانزدهم (افست از جامع البدایع).

۴-۳. سر القدر (معنی قول الصوفیة: «من عرف سر القدر فقد الحد»). الف. حاشیه

1. Wiedemann . Acta Orientalia, 1927.

شرح الهدایة الاثیریة، چاپ سنگی، تهران، ۱۳۱۳ هـ.ق، ص ۳۳۰ تا ۳۳۳؛
 ب. مجموعه الرسائل. قاهره ۱۳۲۸ هـ.ق. ج. مجموعه رسائل، حیدرآباد ۱۳۵۳ هـ.ق؛
 د. رسائل، بیدار، قم ۱۴۰۰ هـ.ق، رساله هفتم (افست از مجموعه حیدرآباد).

۴-۴. الارشاد (الزهد). استانبول ۱۹۵۳ م. رسائل، جلد ۲، ص ۳۹ تا ۴۳، تحت
 عنوان: «کتب الشیخ ابوسعید بن ابی الخیر الی الشیخ رئیس».

* ۴-۵. المعاودة فی امر النفس (ممکن الوجود). استانبول ۱۹۵۳ م، رسائل جلد ۲،
 ص ۷۰ تا ۷۲، تحت عنوان «رسالة الی ابی عبید الجوزجانی وصلت المسئلة والمعاودة
 فی امر النفس». با آنکه در عنوان رساله نام ابوعبید جوزجانی آمده است، اما مخاطب نامه
 ابوسعید ابوالخیر است.^۱

۵. الاجوبة عن مسائل ابی ریحان البیرونی انفدها الیه من خوارزم (الرسالة الی
 ابی ریحان البیرونی، جواب مسائل البیرونی).

این رساله شامل هجده پرسش و پاسخ است. ده مسأله آن نقد و اعتراضاتی است که
 ابوریحان بیرونی بر کتاب السماء و العالم ارسطو وارد کرده است و شیخ رئیس پاسخ گفته
 است. هشت مسأله دیگر اشکالاتی از ابوریحان، همراه با پاسخهایی از ابن سیناست. اکثر
 این مباحث، سؤالات و جوابهای طبیعی و ریاضی و بقیه فلسفی است.

الف. جامع البدایع، قاهره ۱۳۳۵ هـ.ق. ص ۱۱۹ تا ۱۵۱؛ ب. رسائل، جلد ۲ استانبول
 ۱۹۵۳ م؛ ج. رسائل، انتشارات بیدار، قم ۱۴۰۰ هـ.ق، مسئله ۲۱ (افست از جامع البدایع).

در خلال بحثها، کار اندکی به خشونت می کشد. بوعلی به اعتراضات مجدد
 ابوریحان پاسخ نمی دهد. شاگرد بوعلی، ابو عبدالله معصومی (فقیه معصومی) از طرف
 استاد به اعتراضات ابوریحان پاسخ می دهد. الف. اعتراضات ابی ریحان علی اجوبة ابن سینا
 و اجوبة ابی عبدالله المعصومی، تصحیح مهدی محقق، تهران ۱۳۵۲ هـ.ش؛ ب. رسائل،
 انتشارات بیدار، قم ۱۴۰۰ هـ.ق، رساله ۲۴ (افست از تحقیق دکتر مهدی محقق).

* ۶. الاجوبة عن مسائل ابی ریحان البیرونی (جواب ست عشر مسألة ابی ریحان).

۱. فهرست نسخه های مصنفات ابن سینا، یحیی مهدوی، ص ۵.

استانبول ۱۹۵۳م؛ رسائل، جلد ۲، رساله دوم.

این شانزده سؤال و جواب با هجده سؤال و جواب قبل تفاوت دارد.^۱ به نظر دکتر یحیی مهدوی «قنواتی قسمتی از سؤال و جوابهای مباحثه پنجم المباحثات را زیر عنوان فوق آورده است. ظاهراً منشأ این اشتباه نیز نسخه احمد... است. در بعضی از نسخ فهرست آثار شیخ عیون الانباء، عده سؤال و جوابهایی که بین بیرونی و شیخ مبادله شده است يك بار ۱۰، و يك بار ۱۶ ثبت کرده‌اند... به هر تقدیر مستبعد نیست که بین ابوریحان و شیخ الرئیس بیش از يك بار مراسلاتی رد و بدل شده باشد.»^۲ استاد شهید مرتضی مطهری (ره) می‌نویسد: معلوم نیست مدرک این مجموعه چیست.^۳ در پایان جلد دوم این رساله منابع و مشخصات نسخ این رسائل در ۱۲ صفحه آورده شده است. از جمله برای رساله ۱۶ مسأله ابوریحان و شیخ، مشخصات ۱۲ نسخه مختلف از جمله ۴ نسخه ایاصوفیا ذکر شده است.^۴

مرحوم استاد مطهری پس از نقل استدلال دکتر مهدوی نتیجه می‌گیرد: «گرچه اثبات اینکه این شانزده مسأله از مسائلی است که بین ابوریحان و بوعلی مبادله شده است آسان نیست، اما به طور قطع هم نمی‌توان آن را منتفی دانست. بودن در المباحثات دلیل عدم نمی‌شود، زیرا اگرچه کتاب المباحثات غالباً سؤال و جوابهایی است که میان شیخ و شاگرد معروفش، بهمنیار، رد و بدل شده است، ولی منحصر به آنها نیست... ثانیاً... همه آن شانزده مسأله در المباحثات نیامده است. فقط شش مسأله از این شانزده مسأله در المباحثات به طور متفرق آمده است... اینجا احتمال دیگری پدید می‌آید و آن اینکه این شانزده مسأله از سؤال و جوابهایی باشد که بین ابوریحان و ابو عبدالله معصومی مبادله شده است و معصومی بر اساس مبانی استادش پاسخ گفته است».^۵

۱. ر. ک. تحقیق استاد شهید مرتضی مطهری درباره این دور رساله: جلد اول مقالات فلسفی، تهران، بی تا، حکمت، ۲۱۴-۸۴.

۲. فهرست نسخه‌های مصنفات ابن سینا، ص ۱۴.

۳. مقالات فلسفی، ج ۱، مطهری، ص ۹۰.

۴. ما تنها به مشخصات یکی از نسخ اشاره می‌کنیم: احمد ثالث ۳۳۴۷، ص ۴۱۳-۴۰۹، ص ۵۷۴-۵۷۰.

۵. مقالات فلسفی، جلد ۱، مطهری، ص ۸۷ تا ۹۳.

با مراجعه به رساله «اعتراضات ابی ریحان علی اجوبه ابن سینا و اجوبه ابی عبدالله المعصومی»،^۱ روشن می شود که احتمال اخیر مرحوم استاد مطهری را نمی توان پذیرفت، مگر اینکه سؤال و جوابهای بیرونی و معصومی منحصر در این رساله نباشد، که این نیز مستبعد است.

* ۷. الاجوبه عن المسائل العشرة (مسائل عشرة، جواب مسائل عشرة). استانبول ۱۹۵۳ م. رسائل، جلد ۲، ص ۷۶ تا ۸۲، تحت عنوان «رسالة اجوبه عن عشر مسائل»^۲.

* ۸. الاجوبه عن المسائل (جوهرية النار). استانبول ۱۹۵۳ م. رسائل، جلد ۲، ص ۷۳ تا ۷۵، تحت عنوان «رسالة في جواب المسائل».

* ۹. الاجوبه عن المسائل العشرينية (عشرون مسألة في المنطق، المسائل الغريبة). به تصحيح محمدتقی دانش پزوه. رساله چهارم در كتاب «منطق و مباحث الفاظ» (مجموعه متون و مقالات تحقیقی) به اهتمام مهدی محقق و توشی هیکوایزوتسو، مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مک گیل، شعبه تهران، ۱۳۵۳ هـ. ش. ص ۷۹ تا ۱۰۱.

* ۱۰. اختلاف الناس في امر النفس و امر العقل (رسالة الشيخ ابی علی الی الکیا الجلیل ابی جعفر محمد بن الحسین بن المرزبان - امر النفس و امر العقل). قاهره ۱۹۴۷ م، به تصحيح عبدالرحمن بدوی. همچنین در كتاب ارسطو عند العرب، ص ۱۱۹ تا ۱۲۲؛ قم ۱۴۱۳، المباحثات با تحقیق و تعلیق محسن بیدارفر، بخش ملحقات، قم، ۱۴۱۳ ص ۳۷۵-۳۷۱.

۱۱. الاخلاق (علم الاخلاق). الف. تسع رسائل، قسطنطنية ۱۲۹۸ هـ. ق. در این کتاب رساله الاخلاق با قسمتی از رساله العهد در هم شده است. رساله الاخلاق را می باید از

۱. اعتراضات ابی ریحان علی اجوبه ابن سینا ... به تصحيح دکتر مهدی محقق، تهران ۱۳۵۳ هـ. ش. رسائل ابن سینا، قم ۱۴۰۰ هـ. ق، انتشارات بیدار، رساله ۲۴، تجديد چاپ تصحيح دکتر محقق).

۲. در بین آثار شیخ الرئيس دور رساله تحت عنوان الاجوبه عن المسائل العشرة به چشم می خورد که با حروف الف و ب از هم جدا می شوند و تمییز داده می شود. رساله چاپ شده، همان رساله «الف» است و رساله «ب» به طبع نرسیده است، ر. ک. به فهرست نسخه های مصنفات ابن سینا، یحیی مهدوی، شماره ۶ و ۷.

سعید نفیسی در پور سینا (ص ۳۰) آورده است: در کتاب کنوز الفوائد تالیف حاج ملا عباسعلی کیوان قزوینی، طهران ۱۳۰۸ ش، ص ۱۷۱-۱۶۲ سؤالات عشر ابن سینا را چاپ کرده است. آیا همین رساله مراد است؟

خلال صفحات ۱۰۰ تا ۱۰۵ و نیز ۱۰۷ و ۱۰۸ به دست آورد؛^۱ ب. حاشیه شرح الهدایة الاثریة، تهران ۱۳۱۳ هـ. ق. ص ۳۳۴؛ ج. مجموعه الرسائل، قاهره ۱۳۳۸ هـ. ق.

* ۱۲. الادویة القلیبیه (احکام الادویة القلیبیه). استانبول ۱۹۳۷ م.^۲

* ۱۳. لرجوزة فی الطب. الف. کلکته ۱۸۲۹ م، به اهتمام عبدالمجید؛ ب. لکهنو ۱۲۶۱ هـ. ق، با شرح ابن رشد؛ ج. پاریس ۱۹۵۶ م. طبع متن همراه با ترجمه فرانسوی و لاتینی به کوشش هانری ژائیه و عبدالقادر نورالدین.^۳

۱۴. لرجوزة فی علم المنطق (الرجز المنطقی، القصیده المزدوجة، میزان النظر، القصیده المصرعه). الف. بن ۱۸۳۶ م، به اهتمام شمولدرس؛^۴ ب. قاهره ۱۹۱۰ م. العقیده المزدوجة فی المنطق المشرقیین؛ ج. تهران، مکتبه الجعفری، بی تا، (افست از طبع قاهره).

۱۵. لرجوزة فی المجربات. طبع شده در «کتاب الخزائن» ملا احمد نراقی، به تصحیح و تحقیق حسن حسن زاده آملی، علی اکبر غفاری، انتشارات علمیه اسلامیة، تهران. ۱۳۸۰ هـ. ق. ص ۱۲۶ تا ۱۳۰. مرحوم نراقی در مقدمه آن آورده اند: «فائده: شیخ الرئيس ابوعلی سینا مجرباتی چند از خود را به نظم آورده است که خود آنها را به تجربه رسانیده و به رشته نظم کشیده...»

۱۶. اسباب حدوث الحروف (فی معرفة حدود الحروف، مخارج الحروف، مخارج الصوت). الف. قاهره ۱۳۳۲ هـ. ق، در ۲۰ صفحه؛ ب. تهران ۱۳۳۲ هـ. ش، انتشارات دانشگاه تهران، به اهتمام دکتر پرویز ناتل خانلری (چاپ دوم: تهران ۱۳۴۸ هـ. ش، بنیاد فرهنگ).

۱۷. اسباب الرعد والبرق (بیان اسباب...، ذکر اسباب...، فی ذکر...).

۱. فهرست نسخه های مصنفات ابن سینا، یحیی مهدوی، ص ۲۳.

۲. Rafat Bilge در مجموعه ای به نام «بیوک ترک فیلوزوف و طب استادی ابن سینا شخصیتی و اثر لری حقلنده تدقیق لر» به خط لاتین، با متن عربی همراه با ترجمه ترکی.

۳. کامران فانی در «فهرست آثار ابن سینا» نشر دانش، سال اول، شماره اول، آذر و دی ۱۳۵۹، آورده است: لرجوزة فی الطب، به اهتمام مولوی عبدالحمید، کلکته ۱۸۴۶ م. و نیز: لارجوزة فی الطب، ۱۳۷۵ هـ. ق، ۳۰۹ صفحه.

4. Schmoelers. Documenta Philosophiae, Bonnac, 1836.

الف. مجموعه رسائل، حیدرآباد، ۱۳۵۳ هـ. ق؛ ب. رسائل، قم، ۱۴۰۰ هـ. ق، بیدار، رساله ششم (افست طبع حیدرآباد).

۱۸. الاشارات والتنبيهات. الف. لیدن ۱۸۹۲ م، به اهتمام یعقوب فرجه^۱، همراه با ترجمه فرانسوی؛ ب. لیدن ۱۸۹۱، رسائل عرفانی، مهن، سه نمط آخر؛ ج. متن و شروح آن مکرر در تهران، استانبول و... منتشر شده است، از جمله: تهران ۱۲۸۱ هـ. ق؛ استانبول ۱۲۹۰ هـ. ق؛ مصر ۱۲۸۲ هـ. ق؛ د. قاهره ۱۹۶۰-۱۹۵۷ م. به کوشش سلیمان دینا، در سه جلد (۴ بخش) همراه با شرح محقق طوسی؛ ه. تهران ۱۳۳۹، با عنوان التنبيهات والاشارات به انضمام لباب الاشارات فخر رازی، به اهتمام محمود شهابی، انتشارات دانشگاه تهران؛ و. طبیعیات و الهیات اشارات با دو شرح محقق طوسی و فخر رازی به تصحیح عبدالجواد خلف در ۱۳۲۵ هـ. ق. در مصر منتشر شد. این کتاب در سال ۱۴۰۴ هـ. ق. در يك مجلد بزرگ، توسط کتابخانه آیت الله نجفی مرعشی در قم تجدید چاپ شد؛ ز. الاشارات والتنبيهات، با شرح محقق طوسی و شرح الشرح قطب الدین رازی، به تصحیح محمدرضا خاتمی، تهران ۱۳۷۷ هـ. ق، در ۳ جلد. تجدید چاپ در تهران، ۱۴۰۳ هـ. ق.

۱۹. اشعار فارسی و عربی. اشعار فارسی منسوب به ابن سینا جمعاً بیست و دو قطعه و رباعی و تعداد ابیات آنها مجموعاً شصت و پنج تاست، که از جمله در تذکره آتشکده، تذکره محمدصادق ناظم تبریزی، مجمع الفصحاء، ریاض الکافین هدایت، مجالس المؤمنین قاضی نورالله شوشتری، نامه دانشوران و غیره آمده است. نخستین بار خاورشناس آلمانی هرمان اته در ۱۸۷۵ م، ۱۵ قطعه اشعار فارسی ابن سینا را منتشر کرد^۲ و سعید نفیسی ۴۳ قطعه دیگر آنها را در پورسینا ارائه کرد^۳. همو تمام این اشعار را از تذکره ها و سفائن و کتب مختلف گردآوری کرده و در شماره ۱۲ از سال چهارم مجله مهر، در مقاله «آثار فارسی

1. J. Forge

۲. Herman Ethe در مجله دانشگاه گوتینگن شماره ۲۱، ص ۵۵۵-۵۶۷، در مقاله ای به نام «ابن سینا به عنوان شاعر غزل سرای فارسی».

۳. زندگی و کارواندیشه و روزگار پورسینا، سعید نفیسی، تهران، دانش ۱۳۳۳، ص ۵۳-۴۱.

ابن سینا» نقل کرده است.^۱ البته در انتساب صحیح بعضی از این اشعار به شیخ رئیس، جای تأمل است.

اشعار عربی ابن سینا گذشته از طبقات اطباء ابن ابی اصیبعه (ج ۲ ص ۱۸-۱۰)، در ابتدای کتاب العقیده المزوجة فی المنطق و منطق المشرقیین، قاهره ۱۹۱۰ م. (افست در تهران، بی تا، مکتبه الجعفری التبریزی) منتشر شده است.

* ۲۰. الاضحویة فی المعاد (المعاد). قاهره ۱۹۴۹ م، به تصحیح سلیمان دینا.

* ۲۱. اقسام العلوم العقلیة (اقسام الحکمة، تقاسیم الحکمة). الف. مصر ۱۳۲۸ هـ. ق، مجموعه الرسائل؛ ب. قسطنطنیة ۱۲۹۸ هـ. ق (تجدید چاپ در هند ۱۳۱۸ هـ. ق قاهره ۱۳۲۶ هـ. ق) تسع رسائل؛ ج. لکهنو ۱۹۰۶ م. در ذیل المفصل زمخشری.

* ۲۲. امر مستور الصنعة (الاکسیر، الکیمیاء، فی الصنعة). استانبول ۱۹۵۳ م، به کوشش احمد آتش، با نام «رسالة فی الاکسیر».

* ۲۳. الانصاف (الانتصاف) الانصاف از جمله بزرگترین کتب شیخ بود و در آن پس از تحقیق در اقوال مشرقیین (شارحان کتب ارسطو در بغداد و ممالک شرقی) و مغربیین (شارحان کتب ارسطو در اسکندریه و سائر مراکز زبان یونانی) در شرح حکمت ارسطو، به انصاف میان آنها پرداخته است. از این کتاب تنها قسمتهایی ناچیز باقی مانده است که هر سه قسمت را عبدالرحمن بدوی در جلد اول کتاب ارسطو عند العرب، قاهره ۱۹۴۷، منتشر کرده است.

۱-۲۳. شرح مقالة اللام من کتاب ما بعد الطبیعه لارسطو.

۲-۲۳. تفسیر کتاب اثولوجیا.

۳-۲۳. التعليقات علی حواشی کتاب النفس لارسطو.

* ۲۴. الانتفاء عما نسب الیه من معارضة القرآن (الاعتذار فیما نسبت الیه

من الخطب، رسالة الی الصدیق فی ابطال ما نسبت الیه فی الخطب). استانبول ۱۹۵۳ م، رسائل، جلد ۲، ص ۴۱ تا ۴۳.

۲۵. تحصيل السعادة وتعرف بالحجج العشرة (فی السعادة، الحجج العشرة فی جوهرية نفس الانسان، فی النفس وما تصير اليه، المعاد الا صغر). الف. مجموعه رسائل، حيدرآباد ۱۳۵۳ هـ.ق؛ ب. رسائل انتشارات بيدار، قم ۱۴۰۰ هـ.ق. رساله نهم (افست از طبع حيدرآباد).
۲۶. تعقب الموضوع الجدلى. به اهتمام محمد تقى دانش پزوه در كتاب منطق و مباحث الفاظ (مجموعه متون و مقالات تحقيقى)، به اهتمام مهدى محقق و توشى هيکوايزوتسو، مؤسسه مطالعات دانشگاه مک گيل کانادا شعبه تهران، تهران ۱۳۵۳ هـ.ش، ص ۶۰ تا ۷۸.
۲۷. التعليقات. تصحيح و تحقيق و تقديم از عبدالرحمن بدوى، مصر ۱۹۷۲ م. تجديد چاپ در قم ۱۴۰۴، دفتر تبليغات اسلامى حوزه علميه قم.
۲۸. تفسير بعض سور القرآن
- ۲۸-۱. تفسير سورة الاخلاص (التوحيد، الصمدية)؛
- ۲۸-۲. تفسير المعوذتين (الفلق و الناس).
- الف. تهران ۱۳۱۳ هـ.ق، چاپ سنگى، در حاشية شرح الهداية الاثيرية، ص ۲۹۹ تا ۳۲۰؛ ب. دهلى ۱۳۱۱ هـ.ق؛ ج. جامع البديع، قاهره ۱۳۳۵ هـ.ق؛ د. رسائل، قم ۱۴۰۰، انتشارات بيدار. (افست از جامع البديع)، رساله ۱۳ و ۱۴ و ۱۵.
- ۲۸-۳. تفسير قوله تعالى: «ثم استوى الى السماء وهى دخان» (تهران ۱۳۱۲ هـ.ق، چاپ سنگى در حاشية شرح الهداية الاثيرية، ص ۲۹۶ تا ۲۹۸).
۲۹. الجمل من الادلة المحققة لبقاء النفس الناطقه (بقاء النفس الناطقه، سبعة من المقائيس المنطقية، النفس الناطقه). کرمانشاهان ۱۳۳۲، به اهتمام دانا سرشت.
- * ۳۰. جوهر الاجرام السماويه (الاجرام العلوية، بيان الجوهر النفيس، تعريف الرأى المحصل الذى حتمت عليه روية الاقدمين، معرفة الاجرام السماوية). الف. تسع رسائل، قسطنطنيه ۱۲۹۸ هـ.ق (افست در هند ۱۳۱۸ هـ.ق، افست در قاهره ۱۳۲۶ هـ.ق)؛ ب. قاهره ۱۳۲۸ هـ.ق. مجموعه الرسائل، بانام «بيان الجواهر النفيس».

۳۱. الحثّ على الاشتغال بالذكر (في الخلوة والذكر والحث على تصفية الباطن).
الف. مجموعة رسائل، حیدرآباد ۱۳۵۳ هـ ق؛ ب. تهران، بی تا، مجموعه کیوان
(ثمره الحیوة)، ص ۱۶۰؛ ج. رسائل، انتشارات بیدار، قم ۱۴۰۰ هـ ق، رساله دهم (افست از
طبع حیدرآباد).

۳۲. الحدود (الحدود و الرسوم). الف. تسع رسائل، قسطنطنیه ۱۲۹۸ هـ ق (افست
در هند ۱۳۱۸ هـ ق. افست در قاهره ۱۳۲۶ هـ ق.)؛ ب. قاهره ۱۹۶۳ م. حقیقه و ترجمته
و علقت علیه املیه ماریه جواشن، منشورات المعهد العلمی الفرنسی للآثار الشرقیة
بالقاهره. متن اخیر دو بار در ایران تجدید چاپ شده است: ۱. تهران ۱۳۵۸ هـ ش، توسط
مهدی فولادوند، همراه با ترجمه؛ ۲. رسائل، انتشارات بیدار، قم... ۱۴، رساله دوم.

* ۳۳. الحزن و اسبابه (ماهیه الحزن). استانبول ۱۹۳۷ م.

۳۴. حقائق علم التوحید (العرشیه الحکمة العرشیه معرفة الله و صفاته و افعاله).
الف. مجموعه رسائل، حیدرآباد ۱۳۵۳ هـ ق؛ ب. رسائل، انتشارات بیدار، قم ۱۴۰۰ هـ ق،
رساله هشتم (افست از طبع حیدرآباد).

* ۳۵. الحکمة العروضية (المجموع و يعرف بالحکمة العروضية). از این کتاب
تاکنون فقط یک نسخه در کتابخانه اویسلاوی سوئد یافت شده است که افتادگیهای فراوان دارد
و شامل قسمتی از منطق، فصلی تمام و بدون افتادگی با عنوان «فی الاخلاق و الانفعالات
النفسانية»، قسمتی از طبیعیات و جزئی از الهیات است. منطق آن حاوی جزئی از مقدمه،
مختصری از بحث قضایا، قسمت اخیر کتاب برهان و چهار قسمت کامل در جدل، مغالطه،
خطابه و شعر است.^۲

۳۵-۱. بخش خطابه از این کتاب (فی معانی کتاب ریطوریکا ای البلاغة فی الحکومة
و الخطابة) تحت عنوان «فی معانی کتاب ریطوریکا» در سال ۱۹۵۰ م در قاهره به همت

۱. فهرست نسخه های مصنفات ابن سینا، ص ۷۰.

«ثمره الحیوة»، کنز پنجم از «کنوز الفوائد» عباسعلی بن اسماعیل کیوان قزوینی (تهران، ۱۳۷۰ هـ ش. چاپ سنگی)
است. ر. ک. الذریعة، ج ۱۸ ص ۱۷۴ و ج ۵ ص ۱۳ و سعید نفیسی در پورسینا ص ۳۰.

۲. همان، ص ۷۶ و ۷۷.

محمد سلیم سالم منتشر شده است.

۳۵-۲. بخش شعر از این کتاب (معانی کتاب فوایطیقی و هو کتاب بطوریقی (کذا) فی الشعریات) تحت عنوان «کتاب المجموع او الحکمة العروضية فی معانی کتاب الشعر»، به تحقیق محمد سلیم سالم، در سال ۱۹۶۹ م. در قاهره، مطبعه دارالکتب در ۳۸ صفحه منتشر شده است.^۱

۳۵-۳. فصل «فی الاخلاق و الانفعالات النفسانية». قنواتی این فصل رارساله‌ای مستقل در اخلاق و انفعالات نفسانی دانسته است.^۲ اما چنانکه در مقاله سوم از فن هشتم (در باب خطابه) از منطق کتاب شفا، فصولی در انفعالات نفسانی و اخلاق و اختلاف مردم از این جهات دیده می‌شود، باید گفت: این فصل نیز تکمله‌ای است بر بحث خطابه و جزئی است از منطق حکمة العروضية.^۳

طبع قاهره ۱۹۵۴ م، تحقیق السیده دنیز ریموند، فی ذکری ابن سینا، بعض مباحث، المعهد العلمی الفرنسي، تحت عنوان فی الاخلاق و الانفعالات النفسانية.^۴

۳۶. الحکمة المشرقية (الفلسفة المشرقية، منطق المشرقيين). الف. قاهره ۱۳۲۸ هـ ق (۱۹۱۰ م) با عنوان «منطق المشرقيين». همراه با «العقيدة المزدوجة»؛ ب. تهران، بی تا، مکتبه الجعفری التبریزی (افست از روی طبع قاهره).

۳۷- حی بن یقظان (شرح قصیده...، الرسالة المرموزة). الف. لیدن ۱۸۸۹ م، رسائل عرفانی ابن سینا، مهن، به انضمام حواشی مأخوذه از شرح ابن زیله؛ ب. قاهره ۱۳۳۵ هـ ق. جامع البدایع؛ ج. استانبول ۱۹۳۷ م. Yaltkaya؛ د. قاهره ۱۹۵۲ م. با تحقیق و تعلیق احمد امین همراه با دورساله حی بن یقظان از ابن طفیل و سهروردی؛ ه. تهران ۱۳۳۱ هـ. ش، با حواشی و توضیحات هانری کربن، انجمن آثار ملی؛ و. قم، انتشارات بیدار ۱۴۰۰ هـ ق، رسائل، رساله سوم (افست تحقیق احمد امین، طبع قاهره ۱۹۵۲).

۱. «فهرست آثار ابن سینا». کامران فانی، نشر دانش.

۲. مؤلفات ابن سینا، الاب جورج شحاته قنواتی، شماره ۲۴۷.

۳. فهرست نسخه های مصنفات ابن سینا، شماره ۶۲ و ۱۳۷.

۴. مقاله «فهرست آثار ابن سینا»، کامران فانی.

۳۸. الخطبة التوحيدية (التسيحية، التمجيد، الخطبة الغراء، خطبة في الالهيات، العطية الالهية، الحكمة الالهية). الف. لیدن^۱؛ ب. مجلة شرق، دورة اول، شماره هفتم، مرداد ۱۳۱۰ هـ ش، متن عربی همراه با ترجمه فارسی از عمر بن ابراهیم نیشابوری خیام به تصحیح سعید نفیسی^۲؛ ج. تجدید چاپ در پورسینا ص ۲۶۰-۲۶۲ تهران ۱۳۳۳ (سعید نفیسی).^۳

۳۹. دانشنامه علائی (دانشنامه علائی، حکمت علائی، کتاب علائی)، الف. حیدرآباد ۱۳۰۹ هـ ق. چاپ سنگی، شامل منطق، طبیعیات و الهیات؛ ب. تهران ۱۳۱۵ هـ ش، با تصحیح و تحشیه احمد خراسانی، شامل منطق و الهیات؛ ج. تهران ۱۳۳۱ هـ ش. انجمن آثار ملی، منطق به تصحیح دکتر محمد معین و سید محمد مشکوة، الهیات به تصحیح دکتر محمد معین (چاپ دوم، تهران ۱۳۵۳ هـ ش. انتشارات دهخدا)؛ طبیعیات به تصحیح محمد مشکوة؛ ریاضیات به تصحیح مجتبی مینوی. تذکر این معنی لازم است که تدوین بخش ریاضیات دانشنامه علائی را ابو عبید جوزجانی، شاگرد ابن سینا، با ترجمه رسالات مختلف شیخ به عهده گرفت.

* ۴۰. دفع المضار الكلية عن الابدان الانسانية بتدارك انواع خطأ التدبير (تدارك الخطاء الواقع في التدبير الطبى، رفع المضار الكلية...). قاهره ۱۳۰۵ هـ ق. در حاشیه کتاب منافع الاغذیه از محمد بن زکریای رازی.

* ۴۱. الرد على كتاب ابي الفرج بن الطيب في الطب (الرد على الرسالة المتقدمه، في نقض رسالة ابن طيب). این رساله ردی است بر کتاب ابی الفرج عبدالله بن الطیب الجاثلیق، موسوم به «القوى الاربعة الجاذبة و الماسكة و الهاضمة و الدافعة» یا «القوى الطبيعية». کتاب ابی الفرج و رساله رديه شیخ در جلد دوم رسائل، طبع استانبول ۱۹۵۳ م،

1. J. Golius in Bibli , Orientals ,no 402

رجوع کنید به فهرست نسخه های مصنفات ابن سینا ص ۹۹ .

۲. تاریخ علوم عقلی در تمدن اسلامی، دکتر ذبیح الله صفا، تهران ۱۳۳۱ ش، ص ۲۳۴ .

۳. در مجله معارف، سال دوم، شماره دوم، ص ۲۳ عبدالله نورانی شرح خطبة الغراء را از شارحی گمنام از قرن هفتم به زبان فارسی تصحیح و منتشر کرده است.

به ترتیب در صفحات ۵۸ تا ۶۵ و ۶۶ تا ۷۱، چاپ شده است.

۴۲. رساله الی علماء بغداد یسألهم الانصاف بینه و بین رجل همدانی یدعی الحکمة (رساله بعض الافاضل الی علماء مدینة السلام فی مقولات الشیخ الرئیس).
الف. تصحیح محمدتقی دانش پزوه، فرهنگ ایران زمین، شماره سوم، تهران ۱۳۲۲ هـ.ش؛
ب. تصحیح و مقدمه احسان یار شاطر در پنج رساله، انجمن آثار ملی، تهران ۱۳۳۲ هـ.ش.
ج. رسائل، انتشارات بیدار، قم ۱۴۰۰ هـ.ق. رساله بیست و سوم (افست از تصحیح یار شاطر).

* ۴۳. الرقع. رقعہ های زیر از ابن سینا منتشر شده است:

- ۴۳-۱. رساله الی علاء الدولة بن کاکویه.
۴۳-۲. رساله للشیخ الی ابی طاهر بن حول.
۴۳-۳. رقعہ کتبها الشیخ الرئیس الی جعفر القاسانی.
۴۳-۴. رساله الی الشیخ ابی الفضل بن محمود.
۴۳-۵. رساله الی الشیخ ابی القاسم بن ابی الفضل.
این پنج رقعہ در رسائل، ج ۲. استانبول ۱۹۵۳ م، ص ۴۴ تا ۴۸ طبع گردیده است.
* ۴۴. السياسة. الف. بیروت ۱۹۰۶ م، مجله المشرق، جلد ۹، توسط لوئیس معلوف؛ ب. بیروت ۱۹۱۱ م، در مقالات فلسفیه قدیمیه؛ ج. بغداد ۱۳۴۷ هـ.ق، تحت عنوان السياسة الاهلیة، تدبیر المنزل.^۱

۴۵. الشفاء. الف. تهران ۱۳۰۳ هـ.ق، چاپ سنگی، شامل طبیعیات و الهیات، با تعلیقات و حواشی؛ ب. قاهره، از ۱۹۵۲ تا ۱۹۸۲ م (به مناسبت هزاره تولد ابن سینا در مصر، بتدریج به صورت جزواتی منتشر شده است) به همت جمعی از محققین مصری، زیر نظر ابراهیم مدکور، دوره کامل، شامل منطق، ریاضیات، طبیعیات و الهیات؛ ج. برهان شفا، به تصحیح عبدالرحمن بدوی، قاهره ۱۹۵۴ م.

تصحیح عبدالرحمن بدوی در قم تجدید چاپ شده است، با حذف مقدمه های آن به

۱. مقاله «فهرست آثار ابن سینا»، کامران فانی، نشر دانش.

زبان فرانسه از دکتر ابراهیم مدکور، و فاقد تاریخ و نام ناشر است. دوره کامل جزوات شفا، طبع مصر نیز در سال ۱۴۰۵ هـ ق در ده مجلد بزرگ توسط کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی در قم منتشر شد.^۱

۴۶. الصلوة (اسرار الصلوة، ماهية الصلوة)؛ الف. تهران ۱۳۰۵ هـ ق. چاپ سنگی، در حاشیه شرح اشارات و تنبیهات محقق طوسی، ذیل نمط ناسع؛ ب. تهران ۱۳۱۳ هـ ق، چاپ سنگی، در حاشیه شرح الهدایة الاثریة صدر المتألهین شیرازی، ص ۳۶۸ تا ۳۸۱ (ناقص)؛ ج. لیدن ۱۸۹۴ م، رسائل عرفانی، مهران؛ د. قاهره ۱۳۳۵ هـ ق. جامع البدایع؛ هـ. قم ۱۴۰۰ هـ ق. رسائل، انتشارات بیدار، رساله دوازدهم (افست از طبع قاهره).

۴۷. الطیر. الف: لیدن ۱۸۹۱ م. رسائل عرفانی مهران؛ ب. قاهره ۱۳۳۵ هـ ق، جامع البدایع؛ ج. بیروت ۱۹۰۸ و ۱۹۱۱ م، توسط الاب لویس شیخو در مقالات فلسفیه قدیمیة؛ د. قم ۱۴۰۰ هـ ق، انتشارات بیدار، رسائل، رساله بیستم (افست از طبع قاهره)؛ هـ. تهران ۱۳۷۰ هـ ش (متن عربی همراه با ترجمه و دو شرح فارسی از ابن سهلان ساوی و یک شارح گمنام)، به اهتمام محمدحسین اکبری.

* ۴۸. العروس (العروش، العرش، السلسله الفلاسفة، الحیرة، اثبات وجود، اثبات العقول). قاهره ۱۹۵۲ م، به کوشش شارل کونس، مجله کتاب، سال هفتم، شماره چهارم.
۴۹. العشق (اثبات سریان العشق فی الموجودات). الف. لیدن ۱۸۹۴، رسائل عرفانی، مهران؛ ب. قاهره ۱۳۳۵ هـ ق، جامع البدایع؛ ج. استانبول ۱۹۵۲ م، توسط احمد آتش، همراه با ترجمه ترکی؛ د. استانبول ۱۹۵۳ م. رسائل ابن سینا، جلد سوم، با عنوان «فی ماهیة العشق»^۲؛ هـ. قم ۱۴۰۰ هـ ق. انتشارات بیدار، رسائل، رساله نوزدهم (افست از طبع قاهره)

۱. در تجدید چاپ شفا در ایران، گذشته از اشتباهات فراوان محققین مصری که تذکر آن مجال دیگری می طلبد، حداقل چهار اشتباه ذیل رخ داده است: ۱. در جلد اول منطق شفا، صفحات ذیل از فن اول (مدخل) با صفحات فنی ثانی (مقولات) جا به جا به چاپ رسیده است: ۵۴، ۵۵، ۵۸، ۵۹، ۶۲، ۶۳، ۶۶، ۶۷. ۲. در جلد اول ریاضیات شفا، فن ثالث (موسیقی) قبل از فن ثانی (حساب) چاپ شده است. ۳. در جلد دوم طبیعیات شفا، فن سادس (کتاب النفس)، مقدمه تحقیق کاملاً جا به جا به چاپ رسیده است. ۴. صفحه ۱۸۹ تا ۲۰۴ از کتاب الکون و الفساد با صفحات مشابه از کتاب النفس جا به جا چاپ شده است.

۲. به نقل از کتابشناسی موضوعی ایران، حسین بنی آدم، مرکز اسناد فرهنگی آسیا، ۱۳۵۸ هـ ش، ص ۱۳۶.

۵۰. علة قيام الارض في حيزها (تناهى الاجسام، قيام الارض في وسط السماء، رسالة جواب الشيخ عن سؤال ابى حسين احمد السهيلي). الف. قاهره ۱۳۳۵ هـ ق، جامع البديع؛ ب. قم ۱۴۰۰، انتشارات بيدار، رسائل، رسالة بيست و دوم (افست از طبع قاهره).
- * ۵۱. العهد (معاهدة، عهد في تزكية النفس). اين رساله دور ورايت دارد كه روايت دوم آن در ايران چاپ نشده است. روايت اول: الف. تهران ۱۳۱۳ هـ ق، چاپ سنگي در حاشية شرح الهداية الاثريّة؛ ب. تسع رسائل، قسطنطنيه ۱۲۹۸ هـ ق (افست در هند ۱۳۱۸ هـ ق؛ افست در قاهره ۱۳۲۶ هـ ق)؛ ج. قاهره ۱۳۲۸ هـ ق، مجموعه الرسائل. روايت دوم: ارسطو عند العرب، عبدالرحمن بدوي. قاهره ۱۹۴۷ م، ص ۲۴۷ تا ۲۴۹.
۵۲. عيون الحكمة. الف. قسطنطنيه ۱۲۹۸ هـ ق (افست در هند ۱۳۱۸ هـ ق. افست در قاهره ۱۳۲۶ هـ ق)، شامل بخش طبيعيات؛ ب. استانبول ۱۹۵۳ م، رسائل، جلد اول؛ ج. قاهره ۱۹۵۴ م، حقه و قدم له عبدالرحمن بدوي، منشورات المعهد العلمى الفرنسى للآثار الشرقية بالقاهره، به طور كامل، شامل منطق، الهيات و طبيعيات؛ د. تهران ۱۳۳۳ هـ ش. نسخه عكسي مورخ ۵۸۰ هـ ق، به كوشش يحيى مهدوي و مجتبي ميني، انتشارات دانشگاه تهران؛ هـ قم ۱۴۰۰ هـ ق، انتشارات بيدار، رسائل، رساله اول (افست از تصحيح عبدالرحمن بدوي).
۵۳. الفيض الالهى (الافعال والانفعالات، الفعل والانفعال، البر والاثم). الف. حيدرآباد ۱۳۵۳ هـ ق، مجموعه رسائل، ب. قم ۱۴۰۰ هـ ق؛ رسائل، رساله پنجم، انتشارات بيدار (افست از طبع حيدرآباد)
۵۴. القانون فى الطب. الف. رم ۱۵۹۳ م؛ ب. تهران ۱۲۶۵ هـ ق، چاپ سنگي، به اهتمام رضى طباطبائي، حكيم باشى نظام و صدر الاطباى خراسان؛ ج. تهران ۱۲۸۴ هـ ق. چاپ سنگي، به تصحيح و حواشى عبدالباقي طبيب اعتضاد الاطباء^۱؛ د. قاهره ۱۲۹۵-۱۲۹۰ هـ ق، در سه مجله وزيرى؛ هـ. بولاق ۱۲۹۴ هـ ق، طبع حروفى در سه جلد به تصحيح عبدالغفار دسوقي؛ و. لكهنو ۱۳۰۷ و ۱۳۴۴ هـ ق، در سه جلد؛ ز. لاهور ۱۹۰۵ م؛

۱. به نقل از «مقاله فهرست آثار ابن سینا» کامران فانی.

ح. بیروت ۱۹۷۲ م، افست طبعه رویته سنه ۱۵۹۳ م، تعلیق احمد شرکت الشطی، مکتبه الطلاب.

۵۵. القصیده العینیة (النفسیه، الوراقیة، القصیده الغراء، العینیة). الف. تهران ۱۲۹۶ هـ. ق، در نامه دانشوران؛ ب. تهران ۱۳۰۳ هـ. ق، در ضمن اسرار الحکم سبزواری، با ترجمه و شرح فارسی؛ ج. تهران ۱۳۲۵ هـ. ش، در لغت نامه دهخدا؛ د. قاهره ۱۹۱۰ م، در مقدمه العقیده المزوجه فی المنطق و منطق الشریین (افست در تهران، مکتبه الجعفری التبریزی، بی تا)؛ هـ. قاهره، طبقات الاطباء، ابن ابی اصیبعه، جلد ۲، ص ۱۰ و ۱۱؛ و. تهران ۱۳۳۱ هـ. ش، جشن نامه ابن سینا، ج ۱؛ ز. تهران ۱۳۳۱ هـ. ش، با شرح و تفسیر و پاسخ توسط محمد علی حکیم الهی فریدنی؛ ح. کشکول شیخ بهایی، طبع مصر، ص ۱۸۶؛ ط. قسطنطنیه ۱۲۹۸ هـ. ق، تسع رسائل. (افست در هند ۱۳۱۸ هـ. ق، افست در قاهره ۱۳۳۲ هـ. ق)؛ ی. تاریخ ادبیات ایران، ج ۱، دکتر ذبیح الله صفا، ص ۳۰۸ تا ۳۱۲، تهران ۱۳۳۲ هـ. ش.

۵۶. القضاء والقدر (فی القدر). الف. لیدن ۱۸۸۹. رسائل عرفانی، مهران؛ ب. قاهره ۱۳۳۵ هـ. ق. جامع البدایع؛ ج. لندن ۱۹۶۶ م، به تصحیح جورج حورانی، بولتن مدرسه السنه شرقیه، دوره ۳۹، ص ۲۵ تا ۴۸، با نام «رسالة فی القدر»؛ د. قم ۱۴۰۰ هـ. ق، رسائل، انتشارات بیدار، رساله هجدهم (افست از طبع قاهره).

۵۷. لسان العرب (رسالة اللغه) الف. پنج رساله، مقدمه و حواشی و تصحیحات از احسان یارشاطر، انجمن آثار ملی، تهران ۱۳۳۲ هـ. ش، رساله اول.

«رسالة فی اللغه» منتخبی است از کتابی به نام «لسان العرب» در لغت، که ابن سینا تألیف نمود. ولی به اتمام و نشر آن توفیق نیافت. ^۱ گزیننده گمنام این منتخب در مقدمه آن چنین می گوید: «شیخ الرئیس کتابی در لغت تألیف کرد، مشتمل بر چند جزء و هر جزء مشتمل بر چند فن. و آن کتابی نادر است و مؤلف آن ترتیبی نیکو اختیار کرده است، ولی این اثر پایان نیافت و ابن سینا آن را از سواد به بیاض نیاورد، بلکه به روشن ساختن مقتضیات لغات و فروق میان مقتضای معانی آنها نیز پرداخت. من قسمتی از این کتاب را در صدوسی

۱. ر. ک: سیره الشیخ الرئیس (رساله سرگذشت).

ورق به خط وی دیدم. نوشتن همه آن امکان نیافت، ولی بعضی فصول و برخی نکته‌های عجیب آن را برگزیدم.» قول ابن ابی اصیبعه در عیون الانباء فی طبقات الاطباء، مؤید قول این گزینشگر گمنام است.^۱ از لسان العرب، جز همین منتخب (رسالة فی اللغة) شناخته نشده است. دکتر یحیی مهدوی در «فهرست نسخه‌های مصنفات ابن سینا»، نام «رسالة فی اللغة» را در کنار «لسان العرب» ثبت نکرده است. اما سطوری که از ابتدا و آخر «لسان العرب» آورده است، سطور ابتدائی و انتهائی همین «رسالة فی اللغة» است.^۲

۵۸. المباحثات. الف. تهران ۱۳۱۳ هـ. ش، حاشیه شرح الهدایة الاثریة، چاپ سنگی (قسمت مختصری از کتاب را آورده‌اند)؛ ب. قاهره ۱۹۴۷ م، ارسطو عند العرب، عبدالرحمن بدوی، جزء اول، ص ۱۱۹ تا ۲۴۶ همراه با تحقیق و تصحیح (قسمت اعظم کتاب آورده شده)؛ ج. قم ۱۴۱۳ هـ. ق، انتشارات بیدار، ۴۰۰ صفحه، همراه با تحقیق و تعلیق محسن بیدارفر، با فهارس فنی (متن کامل چاپ شده است).

۵۹. المبدأ و المعاد. تهران ۱۳۶۳ هـ. ش، به اهتمام عبدالله نورانی، انتشارات مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مک گیل، شعبه تهران.

* ۶۰. المبدأ و المعاد. الف. قاهره ۱۳۲۸ هـ. ق، مجموعه الرسائل، ص ۲۵۰ تا ۲۵۵؛ ب. تهران ۱۳۱۳ هـ. ش، حاشیه شرح الهدایة الاثریة، چاپ سنگی ص ۴-۳۷۱، به نام «مسائل اربعه فی امر المعاد».

این کتاب، رساله مختصری است حاوی چهار سؤال و جواب و با کتاب مفصل دیگر شیخ که با همین عنوان چاپ شده است متفاوت است.

۶۱. النبض (نبضیة، دانش رگ، رگ شناسی). تهران ۱۳۲۹، سلسله انتشارات انجمن آثار ملی، با تصحیح محمد مشکوة، در هزاره ابن سینا.

۶۲. النجاة. الف. رم ۱۵۹۳ م، ذیل کتاب «قانون»؛ ب. تهران ۱۲۷۴ هـ. ق، چاپ میرزا عبدالباقی اعتضاد الاطباء، در ضمن کتاب «قانون»؛ ج. قاهره ۱۳۳۱ هـ. ق، به کوشش

۱. عیون الانباء فی طبقات الاطباء، طبع مصر، جلد دوم، ص ۱۹.

۲. فهرست نسخه‌های مصنفات ابن سینا، ص ۲۰۱.

محمی الدین صبری الکردی (چاپ دوم: ۱۳۵۷ هـ.ق)؛ د. برلن ۱۹۳۱، Hefny (تنها حاوی بخش موسیقی است)؛ ه. قاهره ۱۹۲۰، محاضرات الفلسفة العربیة فی الجامعة المصریة (حاوی بخش منطق و طبیعیات)؛ و. تهران (افست طبع قاهره، ۱۳۳۱ ق)؛ ح. تهران ۱۳۶۴ هـ.ش، همراه با ویرایش، تصحیح و مقدمه تفصیلی از محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران، شماره ۱۸۶۳. گفتنی است که بخش ریاضیات النجاة که توسط ابو عبید جوزجانی به نگارش در آمده است، در هیچ یک از چاپهای مختلف النجاة، طبع نشده است. و در طبع اخیر (تصحیح محمدتقی دانش‌پژوه)، تنها نسخه خطی ریاضیات شفا افست شده است.

۶۳. النفس علی سنة الاختصار و مقتضى طريقة المنطقیین (مبحث عن القوى النفسانية، هدیة، الفصول، هدیة الرئيس ابی علی سینا للامیر نوح بن منصور السامانی، العشرة فصول). الف. لایبزیك ۱۸۷۵ م، همراه با ترجمه آلمانی توسط لاندوئر، با نام «روانشناسی ابن سینا» در مجله مستشرقین آلمانی؛ ب. بیروت ۱۸۸۲ م، همراه با ترجمه انگلیسی توسط مک دونالد؛ ج. قاهره ۱۳۲۸ هـ.ق (۱۹۰۶ م)، با مقدمه و حواشی توسط ادوارد کرینلیوس فن‌دیک الامیر کانی؛ د. قاهره ۱۹۵۲ م، به تصحیح دکتر احمد فؤاد الالهوانی، همراه با سه رساله دیگر از رسائل منسوب به ابن سینا درباره نفس؛ هـ. قم ۱۴۰۰ هـ.ق، انتشارات بیدار، رسائل، رساله چهارم (افست طبع فن‌دیک).

* ۶۴. النفس علی طريقة الدلیل و البرهان (فی النفس الناطقة، المعاد، المعاد الاصغر، احوال النفس، النفس الفلکی)، الف. قاهره ۱۹۵۲ م، توسط دکتر احمد فؤاد الالهوانی؛ ب. استانبول ۱۹۵۳ م، رسائل ج ۲، ص ۱۰۹ تا ۱۵۴، با عنوان «رساله فی النفس و بقائها و معادها».

* ۶۵. النفس الناطقة (فی الکلام علی النفس الناطقة). قاهره ۱۹۵۲ م، مجموعه رسائل، توسط دکتر احمد فؤاد الالهوانی، همراه با سه رساله دیگر منسوب به ابن سینا در باب نفس.

۶۶. النکت فی المنطق (الفصول الموجزة، معرفة الاشياء). تهران ۱۳۱۳ هـ.ق، حاشیه شرح الهدایة الاثریة، صدر المتألهین شیرازی، چاپ سنگی، ص ۳۲۷ تا ۳۲۹.

۶۷. النیروزیة فی معانی الحروف الهجائیة (فواتح السور، اسرار الحروف). الف. قسطنطنیه ۱۲۹۸ هـ.ق. (افست در هند ۱۳۱۸ هـ.ق، افست در قاهره ۱۳۲۶ هـ.ق) تسع رسائل؛ ب. تهران ۱۳۰۸، در ضمن «کنوز الفوائد» ملاعباسعلی کیوان قزوینی، ص ۱۵۶ تا ۱۶۲، تحت عنوان «تفسیر فواتح السور».^۱

* ۶۸. الوسعة (فی الوسعة، الفضاء، کتاب بعض المتکلمین، رساله بعض المتکلمین الی الشیخ فاجابه). استانبول ۱۹۵۳ م، رسائل، جلد ۲، ص ۱۵۵ تا ۱۵۹، تحت عنوان «رساله بعض المتکلمین الی الشیخ فاجابه».

* ۶۹. الهندبا (هند با غیر مغسولة، علة الامر باستعمال الهندباء غیر مغسولة، کاسنی، در خواص کاسنی، در بیان استعمال آب کاسنی). استانبول، به تصحیح دکتر سهیل انور. ۱-۳. فهرست آثار منتشر شده مشکوک و آنچه نسبت آنها به شیخ مسلماً باطل است، یا جزئی است از مصنفات دیگر ابن سینا

در این فصل مجموعاً ۱۹ رساله مشکوک معرفی می شود:

* ۱. احوال الروح. استانبول ۱۹۵۳ م، رسائل، جلد ۲. ص ۶۷ و ۶۸، با نام «مسائل عن احوال الروح، الجواب لابن مسکویه». با اینکه در این رساله به نام ابوعلی ابن مسکویه تصریح شده است، تعجب آور است که چگونه در ضمن رسائل ابن سینا آورده شده است.^۲

* ۲. الاخلاق والانفعالات النفسانية. این رساله فصلی است از الحکمة العروضية.^۳

۳. تشریح الوجود (تشریح الاعضاء، حقائق الانسانية). تهران ۱۳۳۱ هـ.ش، انجمن

۱. آقای سعید نفیسی در صفحه ۳۰ کتاب پورسینا مدعی شده است که رساله نیروزیه ابن سینا را صدر المتألهین شیرازی در تفسیر خود نقل کرده است حال آنکه صدر المتألهین متن کامل این رساله را در تفسیر خود نیلورده است. او در ابتدای تفسیر سوره بقره ج ۱، ص ۲۱۵ اعتراف کرده که در تفسیر مقطعات قرآن به روش ابن سینا در این رساله سلوک می کند. همچنین در اول سوره سجده خلاصه این رساله را آورده است: «و ملخص ما ذکره بعد تمهید الکلام طوینا ذکره مخافة الاسهاب هو...» ج ۶، ص ۱۵، تفسیر القرآن الکریم، صدر المتألهین شیرازی، بیدار، قم ۱۴۱۱، الطبعة الثانية.

۲. به نظر دکتر یحیی مهدوی، این رساله ظاهراً می بایست از ابوعلی ابن مسکویه باشد، نه ابوعلی سینا، رک. فهرست نسخه های مصنفات ابن سینا، ص ۳۶۰.

۳. رک: فصل اول، بخش دوم از همین مقاله. رساله الحکمة العروضية، شماره ۳۵.

آثار ملی قاهره، به تصحیح دکتر غلامحسین صدیقی، با نام «رسالة تشریح الاعضای ابن سینا». این رساله احتمالاً ترجمه‌ای است از بعضی قسمتهای رسائل اخوان الصفا و یا تألیفی است مبتنی بر نظر ایشان در اینکه «انسان، عالم صغیر است و عالم، انسان کبیر است». شیوه نثر فارسی آن نیز دلیل روشنی است بر عدم صحت انتساب آن به شیخ الرئیس.^۱

۴. جودیه. الف. تهران ۱۳۲۲، سالنامه پارس، صفحه ۲ تا ۱۱ قسمت دوم؛

ب. تهران ۱۳۲۹ هـ.ش، به تصحیح دکتر محمود نجم آبادی، انجمن آثار ملی (شماره ۱۰).
از این رساله در هیچ یک از نسخ قدیمی سرگذشت نام برده نشده است و نثر آن، صحت انتساب به شیخ را ضعیف می‌کند.^۲

۵. حقیقت و کیفیت سلسله موجودات و تسلسل اسباب و مسببات. تهران ۱۳۳۱

هـ.ش، انجمن آثار ملی، (شماره ۱۷)، با مقدمه و حواشی و تصحیح دکتر موسی عمید.

در هیچ یک از نسخ رساله سرگذشت نام آن نیامده است. و نثر فارسی آن دور از سبک نثر دانشنامه علائی است.^۳

۶. دفع الغم من الموت (عدم الخوف عن الموت، لامخافة من الموت، حقيقة الموت،

الشفاء من خوف الموت و معالجة داء الموت به). الف. لیدن ۱۸۸۹، رسائل عرفانی، مهن؛

ب. قاهره ۱۳۳۵ هـ.ق، جامع البدایع؛ ج. قم ۱۴۰۰ هـ.ق، انتشارات بیدار، رسائل، رساله هفدهم (افست طبع مصر).

این رساله قسمتی از مقاله هفتم کتاب تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق، ابوعلی

مسکویه است.^۴ قرابت زمانی این دو عالم (ابن سینا متوفی ۴۲۸، ابن مسکویه متوفی

۴۲۱)، و وحدت کنیه آنها (ابوعلی)، ظاهرأ در چنین اشتباهی مؤثر بوده است.

۱. فهرست نسخه های مصنفات ابن سینا، ص ۲۶۵. همچنین رك: رساله دوازدهم و سی و چهارم و صفحه ۱۲۳ از جلد

دوم و ص ۶۱ و ۶۲ از جلد سوم رسائل اخوان الصفا.

۲. فهرست نسخه های مصنفات ابن سینا، ص ۲۶۸.

۳. همان، ص ۲۷۰.

۴. همان، ص ۲۷۶. نیز، رك: تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق، ابوعلی مسکویه، طبع ۱۳۲۹ هـ.ق. ص ۱۷۵ تا ۱۸۰.

بیروت ۱۳۹۸ هـ.ق. افست انتشارات مهدوی، اصفهان، بی تا.

* ۷. زبدة الرمل؛ رساله‌ای است به نظم و نثر فارسی، و در دهلی به چاپ رسیده است (۱۲۹۲). معلوم نیست که ناشر به چه دلیل آن را به شیخ نسبت داده است.^۱

* ۸. سلامان و ابسال. ابن سینا در ابتدای نمط نهم اشارات، مقامات العارفين و در رساله قضا و قدر، به قصه سلامان و ابسال اجمالاً اشاره می‌کند.^۲ خواجه نصیرالدین طوسی سه قصه مختلف در این زمینه ذکر می‌کند. اول قصه‌ای از عرب، دوم قصه‌ای که حنین بن اسحاق از یونانی به عربی ترجمه کرده است. به نظر وی هیچ‌یک از این دو قصه با مراد شیخ سازگار نیست. او پس از نقل قصه سوم می‌نویسد: «وهی منسوبة الى الشيخ و کانهی التي اشار الشيخ اليها فان ابا عبيد الجوزجاني اورد في فهرست تصانيف الشيخ ذكر قصة سلامان و ابسال له.» محقق طوسی در انتها می‌گوید: «و مما يؤيد انه قصد هذه القصة انه ذكر في رسالة القضاء و القدر قصة سلامان و ابسال و ذكر فيها حديث لمعان ابرق من الغيم المظلم الذي اظهر لابسال وجه امرئة سلامان حتى اعرض عنها فهذا ما اتضح لنا من امر هذه القصة. و ما اوردت القصة بعبارة الشيخ لئلا يطول الكتاب.»^۳ که ای کاش می‌آورد!

شیخ آغا بزرگ طهرانی در سه موضع از الذریعه، از قصه سلامان و ابسال شیخ الرئيس بحث کرده است. وی در این سه موضع به دو گونه مختلف سخن گفته است. در موضع اول ضمن نقل خلاصه کلام محقق طوسی، نقل شیخ را مغایر ترجمه یونانی می‌شمارد.^۴ در موضع دوم چنین می‌آورد: «و اصل سلامان و ابسال قصة نظير حى بن يقظان و قد انشأهما الشيخ ابو علي سينا نسبها اليه الشهاب الدين السهروردي فيما كتبه على منوالها و سماها الغربية الغربية.»^۵ در موضع سوم می‌نویسد: «قصة سلامان و ابسال لابن سينا، كما ذكره تلميذه الجوزجاني و المحقق الطوسي في شرح الاشارات... و اصل القصة كانت

۱. فهرست نسخه‌های مصنفات ابن سینا ص ۲۷۶.

۲. شرح الاشارات و التنبیحات، تصحیح محمدرضا خاتمی، جلد ۳، ص ۳۶۹. رسائل ابن سینا جلد ۱، ص ۳۵۴، قم ۱۴۰۰ هـ ق. بیدار.

۳. شرح الاشارات و التنبیحات، جلد ۳، ص ۳۶۴ تا ۳۶۹.

۴. الذریعه فی تصانيف الشيعة، جلد ۸، ص ۳۳ «داستان سلامان و ابسال»

۵. همان، جلد ۱۲، ص ۲۱۳، «سلامان و ابسال»

باليونانية ونقلها الى العربية حنين بن اسحاق... وشرحها ابن سينا... و طبع بأخر تسع رسائل لابن سينا في مطبعه الجوائب في ۱۲۹۸ هـ. ق في الاستانه.»^۱ کلام اخير صاحب الذريعة در وحدت نقل ابن سينا با ترجمه يونانی با دو کلام پيشين وی در اين باب متفاوت است. بعلاوه در موضع سوم ابن سينا را شارح قصه يونانی معرفي کرده اند و حال آنکه در موضع قبل می نویسد: «قد انشأهما الشيخ».

دکتر ذبيح الله صفا می نویسد: «خواجه نصير آن را شرح کرده و اين شرح در مجموعه تسع رسائل طبع شده است. از موضوع اين داستان، جامی در منظومه سلامت و ابسال استفاده کرد.»^۲

در کتابشناسی موضوعی ايران آمده است: «تسع رسائل في الحكمة والطبيعات و في آخرها قصة سلامت و ابسال ترجمها من اليوناني حنين بن اسحاق.»^۳ بعلاوه منظومه سلامت و ابسال جامی مستفاد از ترجمه حنين بن اسحاق است نه از قصه ابن سينا.

دکتر يحيى مهدوی نام اين قصه را در ضمن رسائل مشکوک شيخ ذکر کرده و به اين توضيح اکتفا کرده است که: «قصه سلامت و ابسال؛ قنواتی درزير اين عنوان فقط به تأويلی که خواجه نصير الدين طوسی از اين قصه کرده اشاره کرده است.»^۴ بهرغم تصريح محقق طوسی به ذکر قصه سلامت و ابسال، در رساله سرگذشت جوزجانی، نام اين قصه در رساله ياد شده نيامده است.^۵

به هر حال می توان نتیجه گرفت که اولاً: شيخ رساله ای به نام قصه سلامت و ابسال

۱. همان، جلد ۱۷، ص ۹۴، «سلامت و ابسال»

۲. تاريخ علوم عقلي در تمدن اسلامي، دكتر ذبيح الله صفا، ص ۲۲۹. نيز رك: تاريخ ادبيات ايران، دكتر ذبيح الله صفا، ج ۱، ص ۲۵۸، نيز لغت نامه دهخدا و فرهنگ فارسي دكتر معين، ذيل سلامت و ابسال. همچنين دائرة المعارف بزرگ اسلامي، ج ۴، ص ۴۵، مقاله آقاي فتح الله مجتبائي.

۳. کتابشناسی موضوعی ايران، شامل کلیات، آثار عمومی و فلسفه، از مجموعه کتابشناسیها و مدارك فرهنگي مركز اسناد فرهنگي آسيا (تهران ۱۳۵۸)، ص ۱۳۴. در ذيل آن آمده است: چاپ اول قسطنطنيه ۱۲۹۸ هـ ق، رقی ۱۳۱ صفحه، طبع بمبئی ۱۳۱۸ هـ ق فاقد قصه سلامت و ابسال است.

۴. فهرست نسخه های مصنفات ابن سينا، ص ۲۹۰، شماره ۲۰۴.

۵. سيره شيخ الرئيس، نيويورك ۱۹۷۴ م. متن عربي و ترجمه انگليسي از W.E.Gohlman

داشته است که محقق طوسی آن را روایت کرده است. و سهروردی در آغاز قصه الغریبة الغریبة صریحاً آن را از آثار ابن سینا به شمار آورده است.^۱ ثانیاً: از این رساله جز آنچه محقق طوسی در شرح اشارات خود نقل به معنی و تلخیص و رموز عرفانی آن را شرح کرده است، چیزی به زمان ما نرسیده است. ثالثاً: داستان سلامان و ابسال شیخ الرئیس با قصه سلامان و ابسال که حنین بن اسحاق ترجمه کرده و جامی آن را به نظم در آورده است، و نیز با قصه سلامان و ابسال در حی بن یقظان ابن طفیل، جز در نام و جنبه رمزی تمثیلی، وجه مشترك دیگری ندارند، و این سه، از یکدیگر به طور کلی جدا هستند.

۹. ظفرنامه. الف. ۱۸۸۳ م، شعر، منتخبات فارسی؛ ب. تهران ۱۳۳۱ هـ ش، انجمن آثار ملی (شماره ۲) با مقدمه، حواشی و تصحیح غلامحسین صدیقی.
حاجی خلیفه ترجمه فارسی این رساله را به شیخ نسبت داده است، لکن در هیچ یک از نسخ قدیمی رساله سرگذشت، نام آن ثبت نشده است و سبک نثر فارسی آن با شیوه نثر دانشنامه علائی متفاوت است. در بعضی نسخ قدیمی، این رساله به بوذرجمهر و افلاطون نسبت داده شده است.^۲

* ۱۰. فوائد و نکت (رسالة فی الفوائد المتفرقة).

چنانکه از عنوان رساله استنباط می شود، این کتاب التقاطی است از آثار شیخ.^۳ ویلهلم کوچ ۱۹۵۶، در کلکته، فن پنجم طبیعیات «النکت و الفوائد» را در یادنامه ابن سینا منتشر کرده است و نوید داده است که بخشهای الهیات و بقیه طبیعیات آن توسط پ. ورنست، تلوین و منتشر خواهد شد.^۴

۱۱. قراضة طبیعیات. الف. تهران ۱۳۲۲. سالنامه پارس ص ۴۶-۳۶، قسمت دوم (قسمتی از آن درج شده است)؛ ب. تهران ۱۳۳۱ هـ ش، انجمن آثار ملی (شماره ۲۱)، با

۱. مجموعه مصنفات شیخ الاشراق، جلد ۲، ص ۲۷۵.

۲. فهرست نسخه های مصنفات ابن سینا، ص ۲۸۱.

۳. دکتر مهدوی آن را در ضمن رساله های مشکوک شیخ آورده است. رک: فهرست نسخه های مصنفات ابن سینا، ص ۲۸۸، شماره ۲۰۰.

۴. دائرة المعارف بزرگ اسلامی، تهران ۱۳۷۰ هـ ش. جلد ۴، ص ۷، Wilhelm Kutsch - p.wernest.

مقدمه، حواشی و تصحیح غلامحسین صدیقی، انتساب این رساله فارسی به شیخ محرز نیست. در تتمه صوان الحکمة، این رساله به ابوسعید محمد بن محمد الغانمی نسبت داده شده است.^۱

* ۱۲. القوی الانسانیة و ادراکاتها. قسطنطنیه ۱۲۹۸ هـ.ق، (افست در هند ۱۳۱۸ هـ.ق، افست در قاهره ۱۳۲۶ هـ.ق)، تسع رسائل، ص ۴۲ تا ۴۸.

این رساله قسمتی است از کتاب فصوص الحکم، منسوب به فارابی، از فصّ ۳۰ تا اواسط فصّ ۵۰.^۲

۱۳. کنوز المعرفین (فی العزائم). تهران ۱۳۳۱، انجمن آثار ملی (شماره ۲۳)، با تصحیح و مقدمه استاد جلال الدین همائی.

این رساله ظاهراً ترجمه رساله نیر نجات است. اما صحت انتساب اصل و ترجمه آن به شیخ محرز نیست.^۳

* ۱۴. مجموعة ابن سینا الكبرى فی العلوم الروحانية.

این رساله که در دمشق به چاپ رسیده است و در عزائم، طوابع و طلاسم است، محققاً از ابن سینا نیست.^۴ رساله مذکور در حلب، ۱۹۷۲ م، مطبوعات المكتبة الادبية تجدید چاپ شده است.

۱۵. معراج نامه (اثبات النبوة، مرشد الکفایة)، الف. رشت ۱۳۱۲ هـ.ش (۱۳۵۲ هـ.ق)، کتابخانه تجدید، مطبعة العروة الوثقی، با مقدمه و تصحیح از بهمن کریمی؛ ب. تهران

۱۳۳۱ هـ.ش، انجمن دوستداران کتاب، چاپ عکسی (به خط امام فخر رازی، مورخ ۵۸۴)، به کوشش مهدی بیانی، نسخه آقای بیانی فاقد صفحه اول است؛ ج. تهران ۱۳۳۱ هـ.ش، انجمن آثار ملی، به تصحیح دکتر غلامحسین صدیقی؛ د. مشهد، بنیاد پژوهشهای

۱. فهرست نسخه های مصنفات ابن سینا، ص ۲۸۹. نیز رک: تتمه صوان الحکمة، ص ۱۰۴.

۲. فصوص الحکم، فارابی، تحقیق محمد حسن آل یاسین، بغداد ۱۳۹۶ هـ.ق. چاپ دوم، ق ۱۴۰۵ هـ.ق. انتشارات بیدار، ص ۷۰ تا ۸۲. همچنین رک: فهرست نسخه های مصنفات ابن سینا، ص ۲۹۰، شماره ۲۰۶.

۳. فهرست نسخه های مصنفات ابن سینا، ص ۲۹۱.

۴. همان، ص ۲۹۴.

اسلامی آستان قدس رضوی، به تصحیح نجیب مایل هروی.

انتساب این رساله به شیخ الرئيس مورد تردید است. چرا که اولاً: در هیچ يك از نسخ قدیمی رساله سرگذشت نام آن نیامده است. ثانیاً: نثر آن با نثر فارسی دانشنامه علائی مغایرت دارد؛ ثالثاً: نام مصنف در بسیاری از نسخ ثبت نشده است. رابعاً: اوصافی که در مقدمه بعضی از نسخ برای علاءالدوله آورده شده است، درباره علاءالدوله کاکویه صدق نمی کند.^۱

۱۶. معیار العقول فن جراثقال. تهران ۱۳۳۱، انجمن آثار ملی، به کوشش

جلال الدین همائی.

در «فهرست نسخه‌های مصنفات ابن سینا» نام این رساله حتی در بین رساله‌های مشکوک نیز نیامده است. به نظر مرحوم استاد سید محمد محیط طباطبائی «از آنچه اینک به نام ابن سینا در آثار زبان فارسی منسوب است، تنها انتساب دانشنامه و رساله نبض مسلم است... ولی در سایر آثار فارسی منسوب به او اعم از نثر و نظم، جای تردید و تحقیق باقی است.^۲ به هر حال انتساب این رساله به ابن سینا مسلم نیست.

۱۷. الموسیقی علی سبیل المدخل (علم صناعة الموسیقی). الف. مجموعه رسائل،

حیدرآباد ۱۳۵۳ هـ.ق، ب. قم ۱۴۰۰ هـ.ق، رسائل، رساله یازدهم (افست طبع حیدرآباد).

این رساله همان بخش موسیقی کتاب نجات است که ابو عبید جوزجانی به نجات

اضافه کرده است.^۳

* ۱۸. النفس (فی النفس، فی معرفة النفس، فی معرفة النفس الناطقه و احوالها).

الف. قاهره، توسط دکتر الفندی؛ ب. قاهره ۱۹۵۲ م، به کوشش دکتر احمد فواد الالهوانی،

همراه با چهار رساله دیگر منسوب به شیخ الرئيس در علم النفس.

۱. همان، ص ۲۹۷.

۲. مقاله «زبان ابن سینا»، سید محمد محیط طباطبائی، در کتاب مجموعه مقالات و سخنرانیهای هزاره ابن سینا، اسفند ۱۳۵۹ هـ.ش. انتشارات کمیسیون ملی یونسکو در ایران (نشریه ۴۳).

۳. النجاة، چاپ دانشگاه تهران، الجزء العاشر، ص ۴۷۹ تا ۴۸۹ همچنین رك: فهرست نسخه‌های مصنفات ابن سینا،

این رساله در نسخ مختلف به جلال‌الدین دوانی، ابن‌سینا، نعمان‌الدین الخوارزمی، قطب‌الدین شیرازی و صدرالدین قونوی نسبت داده شده است و این باعث ضعف انتشار آن به ابن‌سیناست.^۱

۱۹. رساله نفس فارسی (المعاد، اقسام النفس احوالها، ماهیة النفس، در نفوس). الف. تهران، ۱۳۱۵ ش، با تصحیح و تحشیه و مقدمه محمود شهابی؛ ب. تهران ۱۳۳۱ ش، با مقدمه و حواشی و فهرست اصطلاحات دکتر موسی عمید، انتشارات انجمن آثار ملی، با نام «رساله نفس ابن‌سینا».

این رساله علی‌الاصح ترجمه رساله «النفس علی طریق الدلیل و البرهان» ابن‌سیناست، هر چند در بعضی نسخ رساله سرگذشت همین رساله فارسی به شیخ نسبت داده شده است، اما عدم ذکر آن در نسخه‌های قدیمی سرگذشت و نیز اختلاف نثر فارسی آن با نثر فارسی دانشنامه بیان صحت این انتساب را مست می‌کند.^{۲، ۳}

۲. فهرست آثار معتبر مخطوط ابن‌سینا که هنوز مطلقاً به طبع نرسیده است^۴

در این بخش به ۶۶ رساله یا کتاب از آثار مسلم یا محتمل الانتساب شیخ‌الرئیس اشاره می‌شود که هنوز به چاپ نرسیده است.

۱. اجوبة الشيخ الرئيس ابی علی سینا الی ابی سعید ابن ابی الخیر^۵: الف. قیاس؛ ب. تعلق النفس بالبدن؛ ج. فی مسالة کتاب النفس (الصورة المعقولة)؛ د. قضاء الله تعالی؛ هـ. ان لكل حیوان و نبات ثباتاً (شرح آن از خواجه نصیر طوسی در ذیل تلخیص المحصل

۱. فهرست نسخه‌های مصنفات ابن‌سینا، ص ۳۰۲.

۲. همان ۲۴۶.

۳. در مقاله «فهرست آثار ابن‌سینا»، نشر دانش، آذر و دی ۱۳۵۹، آقای کامران فانی دو کتاب ذیل را از آثار شیخ‌الرئیس به‌شمار آورده‌اند: ۱. مختارات، حقه یوحنا قمیر، بیروت، مطبعة الكاتولیکیه، ۵۶-۱۹۵۵ م. (۲ جلد)، ۲. نفس،

به تصحیح فضل الرحمن، آکسفورد ۱۹۵۹، ۲۹۸ صفحه، در این دو کتاب کدام یک از رسائل شیخ منتشر شده است؟
۴. برای یافتن ویژگیها و مشخصات نسخ آثار مخطوط ابن‌سینا رجوع کنید به: فهرست نسخه‌های مصنفات ابن‌سینا، یحیی مهلوی.

۵. مجموعاً ده رساله از جوابهای شیخ‌الرئیس به ابوسعید ابوالخیر باقی مانده است. پنج رساله آن به طبع رسیده است که قبلاً به آنها اشاره شد.

طوسی به اهتمام عبدالله نورانی چاپ شده است) ۲. الاجوبة عن المسائل (المسائل اثنان وعشرون). ۳. الاجوبة عن المسائل الحکمیة (المسائل الحکمیة وهی خمس وعشرون مسألة سئل الشيخ عنها). ۴. الاجوبة عن المسائل العشرة (المسائل العشر التي وردت عليها فاجاب عنها). ۵^۱. ارجوزة فی التشریح. ۶. ارجوزة فی الطب (فی حفظ الصحة). ۷. ارجوزة فی الطب (فی الفصول الاربعة). ۸^۲. ارجوزة فی وصايا البقراط. ۹. ارجوزة فی الوصايا (نصائح طیبیة منظومة). ۱۰. الارزاق. ۱۱. الاشارة الى علم المنطق (الاشارة فی المنطق، تعالیق المنطق). ۱۲. الاغذية والادوية. ۱۳. انفساخ الصور الموجودة فی النفس (فی بیان الصورة المعقوله المخالفة للحق). ۱۴. انواع القضايا (فی ضبط انواع القضايا، القضايا فی المنطق). ۱۵. ايضاح براهین مستنبطه فی مسائل عویصة. ۱۶. الباه (مسائل طیبیة). ۱۷. البر والاثم. ۱۸. البهجة فی المنطق. ۱۹. بیان ذوات الجهة (ذوات الجهة). ۲۰. تدبیر سیلان المنی. ۲۱. تدبیر المسافرین. ۲۲. تدبیر منزل العسکر (منزل العسکر). ۲۳. تعبیر الرویا (تاویل الرویا- فی الرویا- منامیة). ۲۴. تفسیر بعض سور القرآن. ۲۴-۱^۳. سورة الاعلی. ۲۴-۲. تفسیر آیه النور. ۲۵. الجمانة الالهیة فی التوحید (القصیده النونیة). ۲۶. حد الجسم (استضاءة الجو، الضوء، الطول والعرض، المشف). ۲۷. الحدیث (الاحادیث المرویة). ۲۸. حفظ الصحة. ۲۹. الحکمة العروضية. ۳۰^۴. الحکومة فی حجج المثبتین للماضی مبدأً زمانياً (فی النهایة واللانهایة، فی التناهی واللاتناهی). ۳۱. خطأ من قال: ان الكمية جوهر (الکمیة لیست بجوهر). ۳۲. خطأ من قال: ان الكمية جوهریة و من قال: ان شیئاً هو جوهر و عرض معاً.

-
۱. از شیخ الرئيس، دورساله مختلف به نام الاجوبة عن المسائل العشرة باقی مانده است که با دو علامت الف و ب از هم تفکیک و شناخته می شوند. رساله «الف» به چاپ رسیده و قبلاً نیز به آن اشاره شد. رساله ب هنوز مخطوط است.
 ۲. از شیخ الرئيس سه رساله مختلف به نام ارجوزة فی الطب باقی مانده است که با علامت الف، ب و ج از هم تمییز داده می شوند. به رساله «الف» که به طبع رسیده است، قبلاً اشاره شد. دورساله دیگر هنوز مخطوط است.
 ۳. از شیخ الرئيس مجموعاً شش رساله تفسیری به جا مانده است. چهار رساله آن به طبع رسیده است و قبلاً ذکر آنها گذشت. دو تفسیر دیگر از آثار شیخ محسوب می شود که هنوز به چاپ نرسیده است.
 ۴. در بخش اول، فصل دوم، شماره ۳۵ به سه بخش چاپ شده این رساله یعنی، خطابه و شعر و اخلاق اشاره شد، بقیه اجزاء الحکمة العروضية هنوز مخطوط است.

- ٣٣ . خطب البدن . ٣٤ . خطبة . ٣٥ . خطبة فى الخمر (خطبة من مقالات شيخ الرئيس) .
 ٣٦ . دستور طبى . ٣٧ . الدعاء . ٣٨ . الرد على مقالة الشيخ ابى الفرج ابن ابى سعيد اليمامى
 (رسالة كتبها الشيخ الرئيس ابى على سينا الى الشيخ ابى الفرج . ابن ابى سعيد اليمامى فى
 مسألة طبية دارت بينهما) . ٣٩ . رقعة الى بعض احبائه . ٤٠^١ . زاوية ١ ، ٢٣ ، ٤ . السكنجبين
 (منافع الشراب المسمى سكنجبين) . ٤٢ . سياسة البدن و فضائل الشراب و منافعه و مضاره
 (خمرية، معروفة بالمجدول) . ٤٣ . الصنعة الى امام ابى عبدالله البرقى (الاكسير الاحمر،
 حقيقة الاكسير الاحمر، الصنعة العالية) . ٤٤ . الطيب . ٤٥ . الفرق بين الحرارة العزيزية و
 الغريبة . ٤٦ . الفصد (فى العروق المفصودة) . ٤٧ . فصول طبية مستفادة من مجلس النظر
 للشيخ ابى على سينا (فصول الطبيبات، فى فن الطب، فى الروح) . ٤٨ . القولنج . ٤٩ . كلام
 الشيخ فى المواعظ (المنصيحة لبعض الاخوان، المواعظ) . ٥٠ . كلمات الشيخ الرئيس
 (اقوال الشيخ، فوائد حكمية) . ٥١ . المجالس السبع بين الشيخ و العامرى .
 ٥٢ . المختصر الاوسط فى المنطق (الاوسط، الاوسط الجرجانى، مختصر الاصغر) .
 ٥٣ . مسألان . ٥٤ . مسائل حنين (تعاليق مسائل حنين، شرح مسائل حنين بن اسحاق) .
 ٥٥ . مفاتيح الخزائن فى المنطق . ٥٦ . مقادير الشربات من الادوية المفردة و مضارها .
 ٥٧ . الملائكة . ٥٨ . المنطق الموجز . ٥٩ . الموجز الصغير . ٦٠ . الموجز فى اصول
 المنطق (جوامع علم المنطق، علم البرهان، فى اصول علم البرهان) . ٦١ . نصاب الحكماء
 للاسكندر . ٦٢ . النفس (فصل فى كلام الشيخ الرئيس فى النفس) . ٦٣ . النفس .
 ٦٤ . النيرانجات . ٦٥ . الورد الاعظم . ٦٦ . الهداية (فى المنطق و الطبيعيات و الالهيات) .

١ . در كتاب مؤلفات ابن سينا، تأليف الاب جورج شحاته فنواتى (قاهره ١٩٥٠م) ص ٣٠٩ تا ٣٢٨ مكاتيب ديگرى به
 بهمنيار، ابوعبيد جوزجاني، ابن زيله و ابوجعفر الكيامذکور افتاده است . همچنين رك : ارسطو عند العرب ،
 عبدالرحمن بدوى، قاهره ١٩٤٧م، ص ٢٤٦-٢٠٤ . به رقع منتشر شده شيخ ضمن شماره ٤٣ از فصل دوم از بخش
 اول اشاره شد .